

Forum for
Utvikling og Miljø

Slik kan Norge nå FNs bærekraftsmål

Innspill til oppfølging av Agenda 2030 i og av Norge (22. april 2016)

I 2015 vedtok verdens ledere 17 nye mål for bærekraftig utvikling som alle land skal nå innen 2030. I juli 2016 skal Norge og 20 andre land forklare for FNs High-Level Political Forum (HLPF) hvordan Agenda 2030 skal implementeres i og av Norge - hjemme samt bidra ute.

Forum for Utvikling og Miljø (ForUM), et nettverk av 50 norske organisasjoner, har koordinert utarbeiding av tverrfaglige anbefalinger til norske myndigheter for hvordan FNs bærekraftsmål kan nås. I dette innspillets første del presenteres noen overordnede utfordringer og anbefalinger, med forslag til implementering og finansiering for bærekraftig utvikling. Andre del tar for seg alle 17 målene.

Redaksjonsgruppen besto av Redd Barna, WWF-Norge, FOKUS Forum for kvinner og utviklingsspørsmål samt Forum for Utvikling og Miljø (red.). En rekke andre organisasjoner bidro på spesifikke mål. Hensyn til menneskerettighetene samt sosial, økonomisk og miljømessig bærekraft ligger til grunn. Vi har særlig fokusert på hvordan Norge kan bidra til at andre land når målene, men ser også i noen grad på hvordan målene kan nås hjemme, særlig på miljø- og klimaområdet der Norge har store utfordringer.

Innholdet vil omarbeides til en rapport (engelsk og norsk).

Anbefalingene er ikke uttømmende.

Lykke til!

For names and translations please visit sdgindex.org/ © WILLOW - COMPANY OF PERSIAN

Innhold

Del 1: Overordnede anbefalinger	3
1.1: Forutsetninger	3
1.1.1. Ingen skal etterlates	3
1.1.2. Klimaendringene krever et grønt skifte	4
1.2. Slik kan Norge organisere arbeidet	4
1.2.1. Lage nasjonal plan	4
1.2.2. Rapportere årlig	5
1.2.3. Bredt samarbeid som inkluderer sivilsamfunnet	5
1.2.4. Samstemt politikk	5
1.2.5. Bærekraftsmålene må gjøres kjent	5
1.3: Finansiering for bærekraftig utvikling	6
1.3.1: Sikre langsiktig bistand	6
1.3.2: Det må lønne seg å drive etisk	6
1.3.3: Ansvarlige investeringer	6
1.3.4: Regelbasert, forutsigbart, åpent og rettferdig handelssystem	7
1.3.5: Bedre gjeldshåndtering som ansvarliggjør både långiver og låntaker	7
1.3.6: Større finansiell åpenhet, mindre skatt- og kapitalflukt	7
Del 2: Anbefalinger til alle 17 bærekraftsmålene	8
Mål 1) Utrydd all fattigdom	9
Mål 2) Utrydd sult	11
Mål 3) God helse	14.
Mål 4) God utdanning	16
Mål 5) Likestilling mellom kjønnene	18
Mål 6) Rent vann og gode sanitærforhold	21
Mål 7) Ren energi for alle	23
Mål 8) Anstendig arbeid og økonomisk vekst	26
Mål 9) Innovasjon og infrastruktur	29
Mål 10) Mindre ulikhet	31
Mål 11) Bærekraftige byer og bosetninger	34
Mål 12) Bærekraftig produksjon og forbruk	36
Mål 13) Stoppe klimaendringene	39
Mål 14) Liv under vann	44
Mål 15) Liv på land	49
Mål 16) Fred og rettferdighet	53
Mål 17) Samarbeid og finansiering for å nå målene	56

Del 1) Overordnede anbefalinger

FNs 17 nye mål for bærekraftig utvikling er den mest ambisiøse forpliktelsen for fattigdomsavskaffelse verden noensinne har sett. Norge har forpliktet seg til å handle på flere nivåer for å nå målene innen 2030: Både hjemme og internasjonalt, og på tvers av både økonomiske, miljømessige og sosiale dimensjoner. Det krever endringsvilje. Vi har ikke råd til å la være.

Siden målene ble signert og vedtatt til stor jubel i september 2015 har vi opplevd et stemningsskifte. Det er flere tiår siden så mange millioner mennesker har måttet forlate hjemmene sine på flukt fra krig, vold, fattigdom og katastrofer. Nøden banker på døra, men det offentlige ordskiftet preges i stor grad av trusselbilder og frykt for egen velstand.

Bærekraftsmålene henger sammen. For å utrydde ekstrem fattigdom (mål 1) må alle mennesker få dekket behovet for nok mat (mål 2), vann og sanitær (mål 6), et trygt og godt bomiljø (mål 11) og god helse (mål 3). Tilgang til energi (mål 7) og annen infrastruktur (mål 9), utdanning (mål 4) og anstendige jobber (mål 8) er nødvendig for redusere ulikhet (mål 10) også mellom kjønnene (mål 5), og skape inkluderende grønn vekst (mål 8). For å sikre liv på land (mål 15) og under vann (mål 14) og stanse farlige klimaendringer (mål 13) må vi produsere og konsumere bærekraftig (mål 12). Vi har ingen planet B. Og for å nå disse målene i fredelige og rettferdige samfunn (mål 16) trengs bredt partnerskap, samstemthet og god finansiering (mål 17).

1.1) Forutsetninger

Vi vil her trekke fram to forutsetninger for å nå målene:

1.1.1) Ingen skal etterlates

Leave no-one behind, at ingen grupper i samfunnet skal forsømmes eller etterlates i måloppnåelsen innen 2030, er et bærende prinsipp for bærekraftsmålene, og er også tema for FNs gjennomgang av SDGene i juli 2016.

Verden har kommet langt de siste tiårene. FNs tusenårsmål har bidratt til at færre er fattige, flere barn overlever og går på skole. Samtidig hadde tusenårsmålene en stor blindsoner: De baserte seg på gjennomsnittresultater, og overså hvordan noen grupper stod utenfor utviklingen. Det er ikke tilfeldig: I sin iver etter å komme i mål innen 2015 har mange land plukket de laveste fruktene først. Men det handler også om at noen grupper ble forsømt, glemt og diskriminert. Ekskluderte grupper som mennesker med nedsatt funksjonsevne, flyktninger, etniske og religiøse minoriteter, jenter og urfolk er i dag uforholdsmessig høyt representert blant de som fortsatt står utenfor utviklingen. Ulikhetene øker, både i inntekt og muligheter. Mange steder er vold og ekstremisme en konsekvens av dette, og bidrar til å gjøre samfunn enda mer sårbare.

Norge ligger godt an til å nå flere av bærekraftsmålene. Norge har en høy menneskelig utvikling, topper UNDPs Human Development Index, og er et foregangsland innenfor menneskerettigheter, blant annet likestilling og styresett. Det kan vi være stolte av. Her bør Norge fortsatt være pådriver, holde orden i eget hus og også inspirere andre til innsats.

Også i Norge må likevel mer gjøres for å sikre at mennesker ikke faller utenfor, og at alle får ta likeverdig del i det norske velferdssamfunnet. Vi ser i dag at noen grupper er mer sårbare for å falle utenfor enn andre, og at Norge fortsatt har utfordringer med å sikre full likestilling mellom kjønnene.

For å vite om alle nås trengs disaggregerte kvalitetsdata som er offentlig tilgjengelig. Det bør også lages egne indikatorer for ungdom.

Norge må: Ha *Leave no-one behind* som et førende prinsipp for norsk arbeid for bærekraftsmålene, slik at ulikhet reduseres og ekskluderte og sårbare grupper nås først i arbeidet for å nå agendaen innen 2030.

1.1.2) Klimaendringene krever et grønt skifte

En sunn klode er grunnlaget for all utvikling. Dette grunnlaget er i fare. Klimaendringene er trolig den største utfordringen verden står overfor i dag, og med dagens utslipp er vi på vei mot en global oppvarming på langt over to grader. Dette vil føre til enorme klimaskader, forverrede levekår og økt fattigdom. Samtidig har verdens utvikling brakt oss utenfor jordens tålegrense på flere avgjørende felt for videre utvikling, og både livet i havet og på land har blitt halvert de siste 40 årene.

Bærekraftmålene legger rammene for en ny type utvikling, der hensynet til klima og miljø er gjennomgående. Et globalt grønt skifte er nødvendig for å skape en utvikling innenfor jordklodens rammeverk.

Norge har store utfordringer knyttet til flere av de miljørelaterte målene. Norge er blant de 20 landene i verden med høyest økologisk fotavtrykk: Over to jordkloder vil være nødvendig for å understøtte en global befolkning som lever en livsstil som dagens gjennomsnittsnordmann. Hvis vi forsetter vårt forbruksmønster som før, vil det lede oss til et punkt hvor det ikke er noen vei tilbake. Norske klimagassutslipp har gått opp siden 1990, og det haster å sette i gang tiltak som man vet vil kunne senke norske utslipp betydelig. Et akselerert grønt skifte mot fornybare næringer i Norge vil være et viktig bidrag til å nå målene.

Teknologi identifiseres av FN som vesentlig for gjennomføringen av 15 av de 17 SDG-ene. Samtidig må det arbeides for at teknologi er klimavennlig, bærekraftig og ikke til skade for det biologiske mangfoldet.

Norge må: Ta sin del av det globale ansvaret ved å redusere norske klimagassutslipp og sørge for at hensynet til klima og miljø blir gjennomgående for arbeidet med å nå bærekraftmålene.

1.2) Slik kan Norge organisere arbeidet

Her følger forslag til *hvordan* Norge kan gå fram for å implementere bærekraftsmålene:

1.2.1) Utarbeide en nasjonal handlingsplan

Under et besøk i Sør-Korea nylig, vektla statsminister Erna Solberg viktigheten av å «ta målene hjem» og utarbeide nasjonale planer. Regjeringen bør følge statsministerens råd og snarest utarbeide **strategi og nasjonal plan** for hvordan Norge skal gjennomføre bærekraftsmålene, sikre finansiering og følge opp denne i Norge og internasjonalt, i samarbeid med sivilsamfunnet og andre relevante sektorer. Denne nasjonale planen bør forankres gjennom et bredt tverrpolitisk samarbeid og samarbeid med sivilsamfunnet og andre aktører, for å sikre langsiktighet og en stø kurs mot 2030. Selv om planlegging via den årlige statbudsjettbehandling vil være avgjørende, er det behov for lengre planlegging over flere år.

1.2.2 Etablere baseline og rapportere årlig

Vi oppfordrer videre regjeringen til å **rapportere årlig** på hvordan Norge ligger an og hva regjeringen gjør for å nå målene, både i Norge og gjennom blant annet utenriks-, miljø- og næringspolitikken, og gjøre rapportene offentlig tilgjengelig. Sivilsamfunnet må inviteres med i rapporteringsprosessen, med mål om å skape en felles forståelse av status og prioriteringer. En måte å sikre samstemthet på kan være at statsministerens kontor har overordnet ansvar for at bærekraftsmålene nås og at alle relevante departement og instanser involveres.

For å kunne vurdere Norges fremgang ift bærekraftsmålene, spesielt nasjonalt, trengs det klarhet rundt et utgangspunktet. Regjeringen må derfor sørge for å **etablere en slik baseline med klare verdier**, som gjør det mulig å vurdere utviklingen og foreta nødvendige justeringer underveis til 2030.

Nasjonal forankring bør skje gjennom en Stortingsmelding slik flertallsbemerkningene fra familie- og kulturkomiteen tar til orde for i Meld. St. 7 (2015-2016) Likestilling i praksis- Like muligheter for kvinner og menn.

1.2.3) Bredt partnerskap som inkluderer sivilsamfunnet

Som det framgår av mål 17 er partnerskap nødvendig for å nå målene. Alle gode krefter kan bidra til å nå målene: Myndigheter er øverste ansvarlig for gjennomføring, men næringslivet, FN, academia, sivilsamfunn og andre spiller viktige roller. Det uavhengige sivilsamfunnet – kvinner, menn, ungdom - er ofte nærmere de sårbare og kan bidra både som implementerende partner, som pådrivere, til å mobilisere og til å skape blest slik at ikke målene glemmes.

Lands måloppnåelse krever også at sivilsamfunnsorganisasjoner er pådrivere og vaktbikkjer overfor nasjonale og lokale myndigheter. Dette fordrer både mer åpenhet om nasjonale budsjetter og prioriteringer, og at sivilt samfunn har mulighet til å jobbe fritt og selvstendig. Norge bør bidra til at samarbeidsland får økt åpenhet om offentlige anliggender, og at sivilsamfunnsaktører sikres frihet og ressurser til å gjøre sin pådriverjobb. Det samme gjelder nasjonalt i Norge.

1.2.4) Samstemt politikk

De globale utfordringene henger sammen. Derfor må tilnærmingen være integrert, helhetlig, tverrfaglig og tverrsektoriell. Norges og andre lands politikk må være samstemt og trekke i samme retning for bærekraftig utvikling, slik at man ikke gir med den ene hånden og tar med den andre, og i verste fall undergraver norsk politikk. For eksempel investerer det norske Oljefondet langt mer i virksomhet som ødelegger regnskogen enn regjeringen bidrar økonomisk for å finansiere regnskogsbevaring. Tilsvarende investerer Oljefondet i skatteparadis som regjeringen forsøker å bekjempe.

1.2.5) Bærekraftsmålene må gjøres kjent

For at bærekraftsmålene skal nås er det vesentlig at folk vet om målene, og at de er universelle og også gjelder Norge. Derfor er det positivt at statsminister Erna Solberg leder en pådrivergruppe med kjente mennesker som kan bidra til å skape blest om målene. Bærekraftsmålene er den viktigste strategien verden har satt for fattigdomsbekjempelse, og må gjøres kjent gjennom skolen, offentlig debatt og informasjonsarbeid.

I den nye stortingsmeldingen «Fag – Fordypning – Forståelse» - En fornyelse av Kunnskapsløftet» blir bærekraftig utvikling trukket fram som en av tre flerfaglige temaer som vil prege framtidens skole. Nye læreplaner må dekke den samme helhetlige tilnærmingen til bærekraftig utvikling som ligger til grunn for FNs bærekraftsmål. I meldinga er det også lagt vekt på at skolen skal gjøre elevene i stand til å delta som aktive borgere i et demokrati. Kunnskap om, og eierskap til, bærekraftsmålene er et viktig bidrag for å oppnå dette.

Det norske sivilsamfunnet som jobber med internasjonale spørsmål hadde et godt samarbeid med norske myndigheter i prosessen med å utarbeide 2030-agendaen. Norsk sivilsamfunn ønsker å fortsatt bidra til å gjøre Agenda 2030 kjent og skape engasjement, debatt og oppslutning rundt dette, men regjeringen må legge til rette for at også organisasjoner som jobber nasjonalt får nødvendig kunnskap, blir involvert og får et eierskap til bærekraftmålene.

1.3) Finansiering for bærekraftig utvikling

Norge er et av verdens rikeste land. Det gir oss et stort ansvar, og samtidig store muligheter til å bidra til å nå målene, gjennom ulike økonomiske virkemidler hjemme og ute. Gjennom Agenda 2030 og Addis Ababa Action Agenda er Norge forpliktet til ambisiøse tiltak for å styrke finansiering for bærekraftig utvikling. Anbefalinger:

1.3.1) Sikre langsiktig bistand

Tilstrekkelig og langsiktig bistand er nødvendig for bedre å forstå, forebygge og redusere naturressursødeleggelse, klimaendringer, fattigdom, konflikt og andre forhold som driver folk på flukt. Den ekstraordinære flyktningkrisen krever ekstraordinære midler – friske midler – og må ikke tas fra langsiktig bistand.

1.3.2) Det må lønne seg å drive etisk

Handel, investeringer (inkludert i Oljefondet og gjennom statseide bedrifter) og annen økonomisk og næringsvirksomhet er avgjørende for å skape inntekter og arbeidsplasser som kan bidra til et reelt grønt skifte og en bærekraftig utvikling der mennesker og miljø tas vare på. For å hindre at slik økonomisk virksomhet ikke bidrar til det motsatte og undergraver bærekraftig utvikling trengs en kombinasjon av gulrot og pisk. Vi trenger en *“race to the top”*, ikke *“to the bottom”*. Vi må inspirere til innsats, men det kan ikke være frivillig å redde jorda.

1.3.3) Ansvarlige investeringer

For at investeringer skal bidra positivt til bærekraftig utvikling, må de være ansvarlige og følge OECDs retningslinjer for multinasjonale selskaper, FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter, og ILOs agenda for anstendig arbeid som omfatter jobbskaping og sysselsetting og sosial dialog mellom partene i arbeidslivet, der grunnleggende og universelle arbeidstakerrettigheter respekteres, utbetaling av en rettferdig lønn å leve av, og sosial beskyttelse.

Norge bør også ta en ledende rolle internasjonalt i arbeidet for å få på plass et forpliktende rammeverk for at fler nasjonale selskaper og finansielle institusjoner skal beskytte miljøet og respektere menneskerettigheter.

Norge bør også jobbe for at aktsomhetsvurderinger for menneskerettigheter pålegges bedrifter som skal investere i andre land.

Norge bør jobbe for at investorer forholder seg til den internasjonale anstendig arbeid-agendaen som blant annet innebærer å betale anstendig levelønn for lokalt ansatte.

1.3.4) Regelbasert, forutsigbart, åpent og rettferdig handelssystem

Som anerkjent i Addis Abeba Action Agenda er internasjonal handel en driver for økonomisk vekst og fattigdomsreduksjon, samtidig som at et regelbasert, forutsigbart, åpent og rettferdig multilateralt handelssystem gjennom WTO er den mest inklusive og universelle arenaen for internasjonal handel. Norge bør arbeide for å få fortgang i Doha-runden i WTO og sørge for at utvikling står sentralt i forhandlingene, samt fokusere sine handelsforhandlinger innenfor WTO-systemet. For å sikre at

handel ikke undergraver bærekraftmålene bør konsekvensutredninger for menneskerettigheter og miljø lages, og være ledende for, alle handels-, og investeringsavtaler.

1.3.5) Bedre gjeldshåndtering som ansvarliggjør både långiver og låntaker

Vi ser nå den svakeste økonomiske veksten i utviklingsland siden finanskrisen i 2008/2009. Samtidig har nesten en tredjedel av alle land alarmerende høye gjeldsbyrder. For å løse gjeldskrisen må kreditor og debitor har et delt ansvar, UNCTADs prinsipper for ansvarlig utlån og låneopptak må overholdes, og en uavhengig internasjonal gjeldshåndteringsmekanisme bør opprettes og gribbefondsvirksomhet forhindres.

1.3.6) Større finansiell åpenhet, mindre skatt- og kapitalflukt

Grønne skatter og avgifter har potensiale til å både gi milliardinntekter og klimagevinst. Tilsvarende gjør skatteunndragelser, ulovlig kapitalflukt, hemmelighold og korrupsjon at milliardinntekter som kunne blitt brukt til å finansiere skole, utdanning og oppnåelse av de andre bærekraftmålene forsvinner ut av landet og inn i skatteparadis. For å stanse dette kreves større finansiell åpenhet både i Norge og gjennom globale normer: Blant annet utvidet land-for-land-rapportering som er offentlig tilgjengelig og også omfatter skatteparadis, offentlig eierskapsregister som viser selskapers egentlige eiere, at både myndigheter og privat sektor stilles til ansvar, samt et mer åpent, inkluderende og globalt samarbeid gjennom et mellomstatlig skatteorgan der alle land har en plass ved bordet.

Del 2) Anbefalinger til alle 17 bærekraftsmålene

Mål 1) Utrydd all fattigdom	9
Mål 2) Utrydd sult	11
Mål 3) God helse	14
Mål 4) God utdanning	16
Mål 5) Likestilling mellom kjønnene	18
Mål 6) Rent vann og gode sanitærforhold	21
Mål 7) Ren energi for alle	23
Mål 8) Anstendig arbeid og økonomisk vekst	26
Mål 9) Innovasjon og infrastruktur	29
Mål 10) Mindre ulikhet	31
Mål 11) Bærekraftige byer og bosetninger	34
Mål 12) Bærekraftig produksjon og forbruk	36
Mål 13) Stoppe klimaendringene	39
Mål 14) Liv under vann	44
Mål 15) Liv på land	49
Mål 16) Fred og rettferdighet	53
Mål 17) Samarbeid og finansiering for å nå målene	56

Mål 1: Utrydde alle former for fattigdom

Disse bidro: Digni, Redd Barna, Forum for Utvikling og Miljø (ForUM)

Innledning

Andelen mennesker som lever i ekstrem fattigdom er halvert siden 1990. Dette har skjedd samtidig som verden har opplevd en massiv befolkningsvekst. Men fortsatt lever over 700 millioner mennesker på under 1.9 dollar dagen (Verdensbankens nye definisjon på ekstrem fattigdom). De aller fleste bor i mellominntektsland, men andelen fattige er størst i sårbare og konfliktrammede land, og i Afrika sør for Sahara.

Fattigdom er flerdimensjonalt. Det kan ikke kun forstås ut fra hvorvidt noen lever for 1.8 eller 2 dollar dagen. Ekstrem fattigdom er manglende innfrielse av grunnleggende behov som mat, klær, hus, tilgang på grunnutdanning og primære helsetjenester; mangel på valgmuligheter, og ikke minst; en stor sårbarhet overfor blant annet naturkatastrofer, miljøødeleggelser og klimaendringer.

Samtidig er fattigdom en av de mest komplekse og mangefasetterte problemstillingene verden står overfor. Årsakene til fattigdom finnes nasjonalt, internasjonal, globalt, historisk og strukturelt – og det finnes ikke én enkel løsning. Det er derfor avgjørende at myndigheter viderebringer forståelsen av SDGene som en helhetlig og gjensidig avhengig "pakke" for varig avskaffelse av ekstrem fattigdom inn i arbeidet de nå påbegynner. En helhetlig tilnærming er avgjørende dersom vi skal lykkes, og ingen etterlates.

FN legger til grunn en forståelse av fattigdom som omhandler mangel på trygghet, forutsigbarhet, valgmuligheter og innflytelse. Fattigdom innebærer ekskludering fra meningsfull deltakelse i samfunnet og brudd på de basale menneskerettighetene. Resultater av fattigdom er blant annet mangel på helsetjenester, skole, mat, klær og arbeid – men også håpløshet, usikkerhet, maktesløshet på individ-, husholds- og samfunnsnivå.

Anbefalinger til hva Norge kan gjøre ute:

- **Norge må ha en samstemt bærekraftig utviklingspolitikk** hvor tiltak i de ulike sektorene trekker i samme retning; for mennesket og miljøet. Et slikt overordnet ansvar bør legges til statsministerens kontor.
- **Norges arbeid for å utrydde alle former for fattigdom må være et mål i seg selv**, ikke et middel for norske interesser.
- Norsk bistand må **bidra til sterke institusjoner og et aktivt sivilsamfunn i Sør**. Norge må særlig støtte sivilsamfunnsbygging i Sør – slik at lokale myndigheter kan bli holdt ansvarlige og menneskerettigheter oppfylles.
- Norsk bistand til mellominntektsland, hvor sosial og økonomisk ulikhet har bidratt til at ekstrem fattigdom vedvarer til tross for økonomisk vekst, må rettes inn mot støtte til progressive skattesystemer og sivilsamfunn som jobber for å innfri rettighetene til ekskluderte grupper.

Anbefalinger til hva Norge kan gjøre hjemme:

Målet om fattigdomsavskaffelse angår også Norges hjemlige arbeid: I følge SSB tilhørte over 8.6% av alle barn i Norge, over 84 000 barn, husholdninger med vedvarende lavinntekt i 2013. Norge bruker EUs fattigdomsdefinisjon, som sier at alle som tjener mindre enn 60 prosent av medianinntekten regnes som fattige.

Begrunnelsen for den norske velferdsstaten er likhet og fattigdomsbekjempelse. Den norske befolkningen har mindre økonomiske utfordringer sammenlignet med resten av Europa, ifølge SSB. Blant grupper og individer som faller utenfor i Norge er migranter. Antall barn som lever i fattigdom i Norge fortsetter dessuten å øke, viser tall fra SSB i 2015. Barn med innvandrerbakgrunn utgjør nesten halvparten av barn som lever i husholdninger med vedvarende lavinntekt. I sin rapport (2015) om Norge og bærekraftsmålene påpeker Fafo at barn er fattige fordi de vokser opp i fattige husholdninger. Det krever en miks av ulike tiltak – fra arbeidsmarkedtiltak, til styrkede sosiale sikkerhetsnett og velferdstjenester, for å sikre fremgang mot fattigdom i Norge.

Norge må prioritere tiltak som utjevner forskjeller som særlig gjør at barn havner utenfor samfunnet. Levekårsutfordringer har en tendens til å gå i arv via samfunnsskapt sosial reproduksjon. Norge må prioritere tiltak som styrker folkehelsearbeidet. Sosial ulikhet i helse danner et systematisk mønster gjennom hele befolkning og er et resultat av ulik fordeling av kunnskap, makt, penger og ressurser i samfunnet. **Derfor må det være et mål å styrke forebyggende arbeid.**

Norge er i global sammenheng god på folkehelsearbeid. Samtidig er ikke problemet med sosial ulikhet i helse løst, dermed går staten glipp av helsegevinster på befolkningsnivå. Fattigdom blir både en konsekvens og en årsak til ulikheten i folkehelsen – og må bekjempes i forhold til blant annet sosio-økonomi, kjønn, etnisitet, funksjonsnivå og seksuell legning[i].

[i] <http://www.nordiskfolkehelsekonferanse.no/assets/trondheim/nordisk-folkehelse-a4-norsk-lowres.pdf>

Mål 2: Utrydde sult, oppnå matsikkerhet, bedre ernæring og fremme bærekraftig landbruk

Disse bidro: Utviklingsfondet, Redd Barna, Forum for Utvikling og Miljø

1. Redegjørelse

Rask økonomisk vekst, økende produktivitet i landbruket, samt målrettet bistand har medført at andelen sultende mennesker i utviklingsland har blitt redusert med bortimot 50%, fra 23% i 1990 til 13% i 2015. Imidlertid er antallet sultende i verden ikke gått ned i samme grad, fremdeles regner man med at ca 795 millioner mennesker i utviklingsland er kronisk underernært. Anslagsvis 90 millioner barn under 5 år er sterkt underernært og svært mange av disse får varige skader på grunn av dette.

Mange land som tidligere opplevet utstrakt hungersnød, har gjort enorme fremskritt for å sikre sine innbyggere tilstrekkelig og fullverdig ernæring. Miljøskader, klimaendringer og tap av biologisk mangfold er viktige faktorer som bidrar til at sulten ikke har gått ned mer, og det kan synes som den har bitt seg fast i enkelte regioner, spesielt i Afrika sør for Sahara.

Bærekraftsmålene skal gjøre slutt på all sult og underernæring innen 2030, og sikre at alle, - spesielt barn og sårbare grupper, får oppfylt en av de viktigste menneskerettighetene, retten til mat. Dette innebærer å fremme alle former for bærekraftig landbruk, å forbedre levekårene for småskala bønder og landløse landarbeidere, samt sikre tilgang til vesentlige innsatsvarer og teknologi. Å Sikre bønders eiendomsrett til jord, adgang til markeder og infrastruktur er også nødvendig.

Internasjonalt samarbeid vil være en viktig faktor for å nå dette målet, men også rettferdige handelsregler. Målbevisst arbeid for å stanse klimaendringene og sikre tilpasning til et klima i endring vil være av fundamental betydning.

Gjennom en målbevisst innsats for å nå mål 2 og de andre bærekraftsmålene, kan Norge gi et viktig bidrag til å utrydde sult og underernæring. Dette må være en av de viktigste rettesnorene for norsk utviklingspolitikk i de kommende 15 årene.

2. Drøfting:

Mål #2 er et utfordrende bærekraftsmål å nå. Verdens stater må løse komplekse årsaker til en skjev og urettferdig fordeling av ressurser og innflytelse, samtidig som akselererende miljøutfordringer og en stedvis voksende befolkning underminerer innsatsen som blir gjort. Det finnes ingen enhetlig oppskrift for hvordan problemene skal løses, men det er bred enighet om at en virkningsfull strategi vil være å rette sterke virkemidler spesielt mot utsatte småskala bønder, og under- og feilernærte grupper. Bærekraftig matproduksjon er ikke nok i seg selv, vann og sanitærutfordringer må også løses på en tilfredsstillende måte. Det stadig viktigere spørsmålet om fordeling av ressurser og produksjonsmidler må bli tatt opp og være en viktig premiss i arbeidet for å redusere sult og underernæring. Delmålene legger svært stor vekt på landbruksproduksjon. Dette er et element som selvsagt er av avgjørende betydning for å nå målet, men også bærekraftig utnyttelse av verdenshavene og fiskeriresurser vil være av stor betydning. På dette området kan Norge ha viktig kompetanse å bidra med.

3. Anbefalinger til hva Norge bør gjøre hjemme og ute:

Delmål 2.1 og 2.2:

- 2.1 *Innen 2030 utrydde sult og sikre alle mennesker, særlig fattige og personer i utsatte situasjoner, blant andre spedbarn, tilgang til trygg, næringsrik og tilstrekkelig mat hele året*
- 2.2 *Innen 2030 utrydde alle former for feilernæring, og innen 2025 nå de internasjonalt avtalte målene som gjelder veksthemming og avmagring hos barn under fem år, samt ivareta ernæringsbehovene til unge jenter, gravide, ammende mødre og eldre personer*

Mål #2 utdypes i Delmål 2.1, som peker på viktigheten av å sikre tilgang til ernæringsriktig mat er viktigere enn å øke produksjonen av mat. Dette gjør fordelingsspørsmålet ekstra tydelig. Land som har et fungerende demokrati og et fungerende styresett vil stort sett oppnå en mer rettferdig fordeling av ressurser og produksjonsmidler. Derfor vil tiltak for å bygge godt styresett svært ofte være viktig, uten at de skal overskygge den mer direkte innsatsen. Ikke minst må Norge legge vekt på at et land har et ansvar for å oppfylle retten til mat for alle sine innbyggere, og at de derfor må rette spesielle tiltak mot underprivilegerte og marginaliserte grupper.

45 % av barnedødeligheten forårsakes av underernæring, og underernæring hemmer 200 millioner barns helse, læring og utvikling. Ernæring er en forutsetning for både overlevelse og læring, men til tross for Norges store satsing på både helse og utdanning er ernæring nærmest fraværende i norsk utviklingspolitikk

Riktig ernæring de første 1000 dagene (fra unnfangelse til barnet fyller to år) er avgjørende for barns fysiske, kognitive og mentale utvikling.

Norge må investere i både direkte ernæringstiltak for mødre og barn, og indirekte gjennom bistand til ernærings sensitivt landbruk. Ernæringstiltak må derfor rettes særlig mot gravide, ammende og små barn. Landbruksbistanden må gjennomgås for å sikre at den er ernærings sensitiv der det er relevant. Koblingen mellom matproduksjon og ernæring må styrkes, siden man ofte ser at selv i områder med god tilgang på basismatvarer/karbohydrater, kan det oppstå feilernæring og mangel på enkelte stoffer. Programmer rettet mot mødre helse vil være svært viktig, og utdanning av jenter og kvinner vil bidra til å øke forståelsen av hvor viktig en balansert diett er, spesielt i barns første leveår.

Delmål 2.3 og 2.4:

2.3 *Innen 2030 doble produktiviteten og inntektene til småskalaprodusenter i landbruket, særlig kvinner, urfolk, drivere av familiebruk, husdyrnomader og fiskere, blant annet gjennom sikker og lik tilgang til jord, andre produksjonsressurser og innsatsmidler, kunnskap, finansielle tjenester, markeder og muligheter for verdiøkning samt sysselsetting utenfor landbruket*

2.4 *Innen 2030 sikre at det finnes bærekraftige systemer for matproduksjon, og innføre robuste landbruksmetoder som gir økt produktivitet og produksjon, bidrar til å opprettholde økosystemene, styrker evnen til tilpasning til klimaendringer, ekstremvær, tørke, oversvømmelser og andre katastrofer, og som gradvis fører til bedre jordkvalitet*

Vekst i landbruket er mer enn dobbelt så effektivt for å redusere fattigdom som vekst i andre sektorer. Norges bistand må i større grad rettes inn mot landbrukssektoren og fiskerier. Hele verdikjeden må tas i betraktning, og småskalaprodusenter, kvinner og marginaliserte grupper må prioriteres. Kooperativ og andre former for organisering spiller en avgjørende rolle for å øke småbønders deltakelse i verdikjeden, og arbeidet med å bygge opp bondeorganisasjoner må styrkes. Produktivitetsøkning må oppnås gjennom bruk av bærekraftige produksjonsmetoder.

Det er behov for økt innsats for å sikre landrettigheter, særlig for kvinner.

Klimaendringene rammer i stadig sterkere grad områdene rundt ekvator, der det fra før ikke er uvanlig med uår og store avlingstap på grunn av tørke og annet ekstremvær. Vanningsystemer,

annen infrastruktur, preventive tiltak for å møte ekstremvær og raskt bygge opp igjen skader vil bare bli viktigere og viktigere. Tiltak innenfor arealplanlegging og bærekraftig forvaltning av naturressursene må prioriteres.

Også Norge må gjøre sitt for å øke matproduksjonen, gjennom å arbeide for større nasjonal matproduksjon og en best mulig utnyttelse av de naturgitte forhold i landet, mens man bygger på de verdier som ligger i et familiebasert landbruk.

Delmål 2.5:

2.5 Innen 2020 opprettholde det genetiske mangfoldet av frø, kulturplanter og husdyr samt beslektede viltlevende arter, blant annet gjennom veldrevne og rikholdige frø- og plantelagre nasjonalt, regionalt og internasjonalt, og fremme tilgang til og en rettferdig og likelig fordeling av de goder som følger av bruk av genressurser og tilhørende tradisjonell kunnskap, i tråd med internasjonale avtaler

2.a Øke investeringene, blant annet gjennom bedre internasjonalt samarbeid, i infrastruktur på landsbygda, forskning og veiledningstjenester innenfor landbruket, teknologiutvikling og opprettelse av genbanker for planter og husdyr, med sikte på å forbedre produksjonskapasiteten i landbruket i utviklingsland, særlig i de minst utviklede landene

Norge har arbeidet aktivt for å oppnå Den internasjonale plantetraktatens (ITPGRFA) mål gjennom blant annet støtte til traktatens godefordelingsfond og Global Crop Diversity Trusts arbeid med blant annet frøhvelvet på Svalbard. Dette arbeidet må videreføres og styrkes gjennom økt støtte til utvikling og styrking av lokale frøsystemer og lokal bevaring av det plantegenetiske mangfoldet, støtte til CGIAR-systemet og arbeidet for å øke småbønders tilgang til nasjonale genbanker. Norge må fortsatt være en pådriver for å styrke og implementere bønders rettigheter for å sikre at det plantegenetiske mangfoldet er en felles ressurs til gode for hele menneskeheten. Samtidig må Norge støtte lokale tiltak gjennom traktatens godefordelingsfond og økt satsing på matsikkerhet i utviklingsland.

Norge må arbeide aktivt for å øke investeringene i landbruket i utviklingsland, bl.a. gjennom å sikre tilgang til kreditt for småprodusenter, (ikke minst kvinner) og gjennom å legge til rette for bygging av infrastruktur gjennom hele verdikjeden, - foredling, lagring og markedsføring.

2.b Korrigere og hindre handelsbegrensninger og -vridninger på verdens landbruksmarkeder, blant annet gjennom en parallell avvikling av alle former for eksportsubsidier på landbruksvarer og alle eksporttiltak med tilsvarende virkning, i samsvar med mandatet for Doha-runden

Norge må intensivere arbeidet for internasjonalt regelverk mot dumping av landbruksprodukter, mot eksportsubsidier, og mot subsidier rettet mot havgående fiskerier. Alle land må også ha rett til å ha beskyttelsesordninger for eget landbruk og matproduksjon.

Slik kan sivilsamfunnet bidra:

Utviklingsfondet: Bærekraftig landbruk gjennom modellbønder

I Malawi brukes «modellbondekonseptet». Utvalgte bønder læres opp i bærekraftige teknikker, og de viderefører deretter sin kunnskap til andre bønder i sine nærmiljø. Etter kaskademodellen lærer hver modellbonde opp mellom 20-30 andre bønder. Siden 2012 har opplæring i bærekraftige jordbruksmetoder og økt mangfold i åkeren ført til at mer enn 24,000 hushold, om lag 125,000 mennesker, nå har nok mat året gjennom. De fleste bøndene har også fått et overskudd som de kan selge på lokale markeder. Slik kan de dekke utgifter til skole, klær og andre nødvendige varer. Modellbondekonseptet har hatt en positiv effekt på kvinner og deres matproduksjon.

Mål 3: Sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder

Disse bidro: Forut, Redd Barna, LNU, Sex og Politikk

Hovedanbefaling til norske myndigheter: Sats på helsearbeidere, helsesystemer og forebygging (delmål 3.8, 3.c, 3.d)

Beregninger fra WHO viser at verden mangler 7,2 millioner helsearbeidere og vil mangle 12,9 millioner i 2030 om ikke trenden snus.^[i] Nedgangen i barne- og mødredødeligheten trues nå av helsepersonellkrisen, noe også Stortinget har påpekt.^[ii] Helsepersonell er bærebjelken i fungerende helsesystemer, og ebola har vist hvor ille det kan gå når helsesystemene er svake, underfinansierte og helsearbeidere mangler.^[iii] Verdens helseforsamling (WHA) skal i mai 2016 vedta en global strategi for å motvirke helsepersonellkrisen.^[iv] God oppfølging av denne strategien vil være en forutsetning for å få på plass universelle helsetjenester (UHC), sterkere helsesystemer og global helsesikkerhet. Det vil også være en forutsetning for å kunne oppnå samtlige ni delmål under helsemålet. I tillegg vil den globale strategien være en god ramme for å skape synergier mellom det globale arbeidet for helse, ernæring og utdanning.

For alle delmålene under helse er forebygging en sentral utfordring. Enten man skal forbedre mor- og barnhelse, ernæring, redusere belastningen av smittsomme sykdommer, eller demme opp for bølgen av ikke-smittsomme sykdommer, psykiske helseproblemer og rus, vil vellykket forebygging begrense omfanget for befolkningen og redusere belastningen for helsevesenet.

Det er særdeles viktig at Norge:

- følger opp anbefalingene som kommer ut av den globale strategien for å motvirke helsepersonellkrisen og arbeidet til FN-kommisjonen om helsearbeidere og økonomisk vekst^[v] som helseminister Bent Høie sitter i, og prioriterer bistandsmidler til å følge opp det internasjonale arbeidet med helsepersonell fra og med 2017.
- øker satsingen på forebygging på alle felt, blant annet på ernæring, folkehelsepolitikk og bedre tilrettelegging derfor stå sentralt i Norges bidrag på helsefeltet.

Anbefalinger knyttet til spesifikke delmål:

A. Ikke-smittsomme sykdommer, mental helse og rus- og narkotikaproblematikk (3.4, 3.5)

Norge har en lang tradisjon for aktiv bruk av folkehelseiltak på disse feltene, og en særlig viktig rolle å spille. Forebygging av ikke-smittsomme sykdommer ved å adressere risikofaktorer som usunn mat, manglende fysisk aktivitet, tobakk og alkohol er viktig for å begrense overbelastningen på helsesystemene. Alkohol er en risikofaktor for NCD og et helse-, sosial- og utviklingsproblem i seg selv. Norge bruker mange av de evidensbaserte virkemidlene for å forebygge alkoholproblemer gjennom å redusere tilgjengeligheten (aldersgrenser, vinmonopol, salgs- og skjenketider), øke prisen (skatt og avgifter) og alkoholreklameforbud. Likevel har vi sett en liberalisering i alkoholpolitikken de senere år. Norges narkotikapolitikk er evidensbasert og balansert, men med rom for forbedringer. I 2010 var Norge med på å vedta en global alkoholstrategi i regi av WHO, og har siden støttet implementeringen av den med beskjedne midler. Innsatsen mot ikke-smittsomme sykdommer, psykisk helse og rusproblemer blir ikke prioritert på bistandsbudsjettet.

B. Barne- og mødredødelighet (delmål 3.1, 3.2)

Siden 1990 har barnedødeligheten blitt mer enn halvert, fra over 12 millioner til rett under 6 millioner i 2015. Samtidig har nedgangen i nyfødtdødelighet gått saktere enn framgangen på den totale barnedødeligheten. Det betyr at av under-5-dødelighet, så er andelen nyfødte høyere i dag

enn i 1990. Blant de fattigste og marginaliserte i lav- og mellominntektsland er dødelighetstallene fortsatt svært høye. Fokus må være på å sikre integrerte mor-barn helsetjenester for hele befolkningen, bygge helsesystemer som er universelle og sikrer tjenester basert på prinsipper om «accessability, availability, acceptability and quality» i tråd med menneskerettighetene. Nøkkelen for å kunne nå målet, er å utjevne helseforskjellene mellom grupper, sikre at alle har tilgang til helsearbeidere og at helsesystemene styrkes og gjøres universelle. Norge må prioritere nyfødthelse, flere helsearbeidere og universell helsedekning i tråd med det Barnekonvensjonens generelle kommentar nr 15 foreskriver.^[vi]

Anbefaling til Norge:

- Følg opp internasjonale forpliktelser og investere penger og prestisje i gjennomføringen av «The global strategy for Women's, Children's and adolescents' health (2016-2030)».^[vii] Fokus for all Norges oppfølging må være å sikre at innsatsen kommer de fattigste og mest marginaliserte til gode, og at alle tiltak bidrar til å utjevne forskjeller og sikre universell dekning av grunnleggende helsetjenester.

C. **Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter (delmål 3.7)**

Norge har lenge vært en forkjemper for SRHR og spesielt de mer kontroversielle feltene som svært få andre land støtter, slik som trygg abort, seksuelle rettigheter og helhetlig seksualitetsundervisning. Samtidig ser vi en utvikling der motstanden mot disse sentrale områdene innen SRHR er stor internasjonalt og finansiering er vanskelig. Dette bidrar til rettighetsbrudd for enkeltpersoner og gjør at normative prosesser internasjonalt er under sterkt press.

Arbeidet for å sikre tilgang til moderne prevensjonsmidler er avgjørende for kvinners deltagelse i utdanning og arbeid, spesielt for unge kvinner og fattige. Likeledes er tilgangen til trygge aborter en sentral del av arbeidet for kvinners helse og reproduktive rettigheter. Manglende tilgang til trygg abort er en av de viktigste årsakene til mødredødeligheten i verden, og hvert år avbryter flere millioner tenåringsjenter utdanningsløp på grunn av graviditet. Mange unge har ikke annet valg enn å gjennomføre en utrygg abort. Det er avgjørende at et land som Norge, hvor tilgang til trygg abort er nedfelt i politiske dokument og nasjonale lover, fortsetter sin støtte til dette også internasjonalt både økonomisk og i det normative arbeidet. En viktig årsak til tenåringsgraviteter er at ungdom ofte ikke får oppfylt grunnleggende seksuelle og reproduktive rettigheter som integrert og helhetlig seksualitetsundervisning, tilgang på prevensjon og beskyttelse mot barneekteskap og overgrep.

Anbefaling til Norge:

Investert penger og prestisje i å støtte tilgang til prevensjonsmidler, trygg og lovlig abort og helhetlig seksualitetsundervisning for barn og unge.

^[i] http://www.who.int/workforcealliance/knowledge/resources/hrhreport_summary_En_web.pdf

^[ii] <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/innstillinger/stortinget/2015-2016/inns-201516-007.pdf>

^[iii] <http://www.savethechildren.org.uk/resources/online-library/wake-call-0>

^[iv] http://www.who.int/hrh/documents/strategy_brochure2014/en/

^[v] <http://www.who.int/hrh/com-heeg/en/>

^[vi] <http://www.refworld.org/docid/51ef9e134.html>

^[vii] <http://www.everywomaneverychild.org/global-strategy-2>

Mål 4: Sikre inkluderende, rettferdig og god utdanning og fremme muligheter for livslang læring for alle

Disse bidro: Redd Barna, SAIH

Innledning

Hele 130 millioner barn har gått på skole i fire år uten å tilegne seg grunnleggende lese- og matteferdigheter. 59 millioner barn står utenfor skolen. Verden er i en global lærekrise. Utdanning er ikke bare en menneskerett og en døråpner til bedre helse og en verdig jobb. Utdanning legger også grunnlaget for oppfyllelse av mange av de andre bærekraftmålene.

Gjennom bærekraftmål 4 garanterer verdens ledere for inkluderende kvalitetsutdanning for alle, og lover å fremme livslang læring. Inkludering og læring står sentralt i flere av delmålene: Læringsløpet skal gjelde fra barnehage til videregående utdanning og universitet, utdanningen skal være relevant for arbeidsliv og gi kunnskap om bærekraftsrelaterte tema som menneskerettigheter og ikke-vold. Delmålene lover også en satsning på lærere.

Bærekraftmål fire er ambisiøst, særlig fordi det utfordrer oss på to hovedpunkter: 1) Fra tusenårsmålenes ambisjon om å sikre at alle barn skrives inn på skolen, forplikter SDGene oss til at barna skal få en kvalitetsutdanning som alle lærer av. 2) Alle skal med: Tusenårs målet om utdanning var riktignok et helveismål (alle barn skal gå på skole), men måloppnåelsen fokuserte på gjennomsnitt. Gjennom SDGenes Leave no one behind-prinsipp blir myndigheter utfordret til å nå de høyhengende fruktene - de ekskluderte som fortsatt står utenfor skolen.

Utdanning er et av Norges hovedsatsningsområder innen utviklingssamarbeidet, og regjeringen har gjort en hederlig innsats for å øke oppmerksomheten omkring og finansiering av utdanning også internasjonalt.

I dette innspillet peker vi på fire områder hvor satsningen bør ytterligere styrkes:

A. Inkludering og Leave no-one behind:

Ofte er det ikke bare praktiske og økonomiske utfordringer som hindrer barn fra å lære. Mange steder er det politisk svært betent å ta løftet om at alle skal lære av inkluderende kvalitetsutdanning på alvor. Mål 4 utfordrer sterke normer, politiske overbevisninger og lovverk. Det betyr at barn med nedsatt funksjonsevne, barn av rohingyaer og andre dypt diskriminerte grupper har samme rett til å lære av kvalitetsutdanning som hvem som helst andre. Det betyr at barn på flukt - med eller uten papirer og enten det er i Libanon, Nicaragua, USA eller Norge - har lik rett til å lære som alle andre barn.

Anbefalinger til Norge:

- Norsk bistand må gå til de som trenger det mest, og det må gå til å bygge gode offentlige systemer som setter stater i stand til å ta sitt ansvar for å tilby inkluderende kvalitetsutdanning til alle barn som bor i landet.
- Den norske regjeringen bør bruke sin styreplass i Global Partnership for Education til å fremme et inkluderende syn på utdanning og utdanningsfinansiering, blant annet gjennom å tale for forfordeling av de barna som i dag faller utenfor utdanningen, og de som går på skole uten å lære.

B. Lærere

Læreren er den viktigste ressursen for å sikre at barn lærer på skolen. De neste fire årene trenger verden 11 millioner flere lærere for å sikre at alle barn får grunnutdanning.

Anbefalinger til Norge:

- Norge må ta initiativ til et globalt lærerløft: Med sin leder-rolle innen global utdanning har regjeringen et godt utgangspunkt til å bruke politikk og finansiering til å fremme lærerens viktige rolle, bidra til rekruttering av nye lærere og dra igang et globalt spleiselag for å firedoble bistanden til lærere.

C. Høyere utdanning

God høyere utdanning er helt sentralt for å gjennomføre en rekke samfunnsoppgaver, og dermed også for oppnåelsen av bærekraftsmålene. Bærekraftsmål 4 slår fast at innen 2030 skal alle ha tilgang til høyere utdanning som er rimelig og av god kvalitet. I dag finnes det mange utfordringer knyttet til oppnåelse av dette målet. Høye skolepenger er et stort hinder for at fattige grupper kan studere. Tilgang til god og relevant høyere utdanning er også en utfordring for marginaliserte grupper slik som mennesker med nedsatt funksjonsevne, urfolk, unge kvinner, og LHBTI-personer. Akademisk frihet er en forutsetning for å sikre kvalitet i høyere utdanning, men også viktig for å sikre tilgang.

Anbefalinger til Norge:

- Norge bør være en pådriver for progressiv oppnåelse av gratis høyere utdanning, og for at stater respekterer og beskytter den akademiske friheten til studenter, akademikere og utdanningsinstitusjoner. Arbeidet for å beskytte universiteter i konflikt må fortsette. Et viktig virkemiddel for å sikre tilgang til god høyere utdanning kan være øremerkede stipendordninger for marginaliserte grupper. Norge bør støtte opp om og fremme institusjonelt partnerskap på tvers av landegrensene.

D. Utdanning i ulike kontekster

Utdanning i konflikt- og krisesituasjoner har i årenes løp fått større oppmerksomhet og bedre finansieringsvilkår. Likevel er det fortsatt en utfordring at både politisk utforming, finansiering og implementering av utdanningstiltak foregår i to adskilte leire; den humanitære og de som driver langsiktig utvikling. For eksempel er det humanitære systemet ikke bygget for å takle lange kriser slik vi nå ser utarter seg i Syria og regionen. Silo-holdninger kan være noe av årsaken til at utdanning i sårbare stater i gråsonen mellom humanitær og utvikling, er sterkt underfinansiert.

Anbefalinger til Norge:

- Den norske regjeringen må styrke arbeidet for å bygge bro mellom innsats for utdanning i humanitære situasjoner og den langsiktige innsatsen for utdanning i utviklingsland. Dette kan gjøres økonomisk gjennom å gi flerårige tilskudd til utdanning i krise og konflikt-situasjoner. Politisk kan Norge benytte sin globale lederrolle til å sette internasjonale utdanningsinitiativer i sammenheng, på tvers av kontekst; som GPE og den nye plattformen for finansiering av utdanning i kriser.

Mål 5: Oppnå likestilling og styrke jenters og kvinners stilling

Disse bidro: FOKUS Forum for kvinner og utviklingsspørsmål

Avgrensning og kommentar om Norges nasjonale forpliktelser

Bærekraftsmålene er - i motsetning til tusenårsmålene - universelle. Forpliktelsene norske myndigheter har påtatt seg gjennom bærekraftsmålene må også følges tett opp i Norge, for å sikre at Norge tar de nødvendige nasjonale grep for å nå alle bærekraftsmålene. Dette innspillet omhandler kun Norges internasjonale forpliktelser.

Når det gjelder Norges nasjonale forpliktelser så er det avgjørende at organisasjoner, forskere og andre som jobber nasjonalt i Norge får nødvendig kunnskap om bærekraftsmålene, og reelle muligheter til å gi innspill til den første norske politikken og oppfølgingen av bærekraftsmålene.

Norske kvinneorganisasjoner har en lang tradisjon med å jobbe med å fremme kvinners rettigheter og likestilling i Norge. Kvinnebevegelsen har siden 1800-tallet vært avgjørende for å kjempe frem endringer på samfunnsnivå og i lovverket som har gitt kvinner økte formelle rettigheter og en styrket stilling i samfunnet. Norge har mange kvinneorganisasjoner som jobber daglig med å oppnå likestilling og styrke kvinner stilling i Norge, og norske myndigheter må sørge for at kvinneorganisasjonene er i stand til å delta aktivt også i arbeidet med å oppnå bærekraftsmålene, sammen med andre sivilsamfunnsorganisasjoner, og å kritisk overvåke og være vaktbikkje overfor nasjonale politiske valg og prioriteringer fram mot 2030.

Norge er i dag et foregangsland internasjonalt på kvinners rettigheter og likestilling. Det å kunne vise og dokumentere god oppfølging og gode resultater nasjonalt vil gi Norge mer legitimitet og påvirkningskraft også i det internasjonale arbeidet.

Om mål 5 – Likestilling og styrket stilling for alle jenter og kvinner

Agenda 2030 slår tydelig fast at det å oppnå likestilling og styrking av jenter og kvinners stilling vil være avgjørende for å kunne få framgang innenfor de andre målene. «The achievement of full human potential and of sustainable development is not possible if one half of humanity continues to be denied its full human rights and opportunities» (Agenda 2030, para 20).

Vi forventer at norske myndigheter vil fortsette å være en internasjonal forkjemper for kvinners rettigheter og likestilling, og at kvinners rettigheter og likestilling skal være tverrgående temaer som eksplisitt integreres i alle norske utviklings- og utenrikspolitiske satsinger. Dette innebærer å «snu bevisbyrden», slik at det avkreves konkrete begrunnelser der kjønnsperspektivet blir utelatt for hvorfor det er utelatt.

Integrering (*mainstreaming*) kan oppleves av noen som komplisert, og «ikke relevant» innenfor sitt arbeidsfelt. Integrering og likestilling må anerkjennes som et eget kompetanseområde. I Norads evaluering av likestillingsbistand (*Evaluation of Norway's support to women's rights and gender equality in development cooperation*, 2015) pekes det på behovet for å øke kompetansen på likestilling og kvinners rettigheter blant ulike utviklingsaktører, spesielt i strategiske sektorer som energi, landbruk og privat sektor, områder som tradisjonelt sett ikke har en sterk likestillingskomponent. Dette er i tillegg spesielt viktig i humanitær innsats i krig- og konfliktsituasjoner, at deler av innsatsen rettes spesielt inn mot kvinner, og at det tas hensyn til ulike gruppers spesielle behov og sårbarhet.

Norske myndigheter må sikre at kompetansen og kapasiteten på likestillingsspørsmål og – integrering styrkes, både i utenriktjenesten og i planlegging, implementering og evaluering av alle programmer og prosjekter. Flere norske sivilsamfunnsorganisasjoner har lang erfaring og mye kompetanse om integrering av kvinners rettigheter og likestilling i sitt arbeid, og kan bistå med sin kompetanse for å støtte norske myndigheter i gjennomføringen av dette.

Delmålene under mål 5 er svært ambisiøse, og innebærer blant annet en nullvisjon for all diskriminering av jenter og kvinner innen 2030. Skal full likestilling mellom kjønnene oppnås innen 2030 må alle FNs medlemsland utarbeide strategier og konkrete planer for gjennomføringen nasjonalt og internasjonalt.

Norge bør utarbeide en konkret plan for operasjonaliseringen av mål 5 både nasjonalt og internasjonalt, som må ses i sammenheng med gjeldende planer og strategier innenfor ulike samfunnsfelt.

Norge skal våren 2016 utarbeide en ny strategi for kvinners rettigheter og likestilling i utenriks- og utviklingspolitikken, og vi forventer at denne tar utgangspunkt i bærekraftsmålene.

Anbefalinger knyttet til konkrete delmål

Mål 5 om likestilling har 9 delmål, som dekker mange aspekter ved likestilling. I tillegg til anbefalingen om å sikre integrering av kvinners rettigheter og likestilling i alt øvrig arbeid, ser vi behovet for at Norge velger seg ut enkelte områder/delmål som Norge vil prioritere i det internasjonale arbeidet med bærekraftsmålene. Norges prioriteringer bør tas opp til revurdering med jevne mellomrom underveis i perioden, i lys av globale gjennomganger som viser måloppnåelsen samlet og behov for eventuelle ekstrasatsinger innen enkelte områder.

Norge må sikre seg at de mest marginaliserte og sårbare jentene og kvinnene blir inkludert i alle program og planer, for å sikre seg at ingen utelates. Sårbare grupper varierer mellom områder og regioner, og det bør gjennomføres kontekst- og målgruppeanalyse for å identifisere tiltak for å sikre inkludering i hvert enkelt program. Sårbare kvinner kan være kvinner med funksjonshemninger eller kronisk sykdom, etniske og språklige minoriteter (inkludert urfolksvinner), lesbiske, bifile og transkvinner, kvinner med lav utdanning og/eller lav inntekt, migranter og flyktninger, kvinner med økonomisk hovedforsørgeransvar (*female heads of households*), unge jenter, eldre kvinner osv.

Anbefalte delmål/områder som Norge bør prioritere fra 2016, og eksempler på konkrete tiltak:

- Avskaffe alle former for vold mot alle jenter og kvinner (delmål 5.2)
 - o Norge bør jobbe for at det blir igangsatt et arbeid for å få utarbeidet en internasjonal konvensjon for å bekjempe vold mot kvinner, etter modell fra Europarådets konvensjon (Istanbul-konvensjonen). Vold mot kvinner er et enormt samfunnsproblem, som hindrer utvikling og realisering av kvinners rettigheter. Å bekjempe vold mot kvinner i alle land er en forutsetning for å klare å oppnå de andre likestillingsmålene. Det må derfor prioriteres høyt.
 - o Mange mennesker er på flukt i dag. Norge må sikre at mennesker som er ofre for menneskehandel får nødvendig hjelp og oppfølging, og at bakmenn og andre kriminelle blir strafferettslig forfulgt. Her er internasjonalt samarbeid nødvendig.
- Avskaffe all skadelig praksis, som barneekteskap og kjønnslemlesting (delmål 5.3)
 - o Norge bør fortsette innsatsen, både nasjonalt og internasjonalt, på dette området. Det er viktig å være spesielt oppmerksomme på at krig og konflikt kan føre til økt risiko for barneekteskap og tidlig ekteskap. Konkrete tiltak må settes inn for å

forebygge og redusere risikoen, og gi nødvendig støtte og bistand til de som har opplevd det.

- Sikre kvinner fulle rettigheter og politisk deltakelse (delmål 5.5)
 - o Her kan Norge spesielt jobbe for å sikre trygge forhold for kvinnelige menneskerettighetsforkjempere og deres organisasjoner. Dette inkluderer også økonomiske ressurser som setter organisasjoner i stand til å utøve sin viktige pådriver- og vaktbikkjerolle overfor myndighetene og andre aktører som påvirker samfunn og miljø

- Sikre seksuelle og reproduktiv helse og rettigheter (delmål 5.6).
 - o Vi forventer at Norge vil fortsette å både være en tydelig stemme internasjonalt og støtte konkrete prosjekter og programmer innen temaer som av noen oppleves som kontroversielle, som alle kvinners tilgang til trygge og lovlige aborter, kunnskapsbasert seksualundervisning for ungdom, seksuelle minoriteters rettigheter

- Sikre kvinners like rett til økonomisk deltakelse, inkludert eiendomsrett til land, og styrke god politikk for å sikre likestilling (delmål 5 a – c)
 - o En studie fra Verdensbanken (*Gender at work, 2014*) viser at over 120 land har lover som begrenser kvinners sysselsettingsmuligheter, enten gjennom restriksjoner på arbeidstid eller type arbeid kvinner kan ta. I mange land har kvinner også begrensede arverettigheter og eiendomsrettigheter. Norge bør løfte dette opp i bilaterale samtaler med aktuelle land, og i internasjonale fora.

Mål 6: Sikre bærekraftig vannforvaltning og tilgang til vann og gode sanitærforhold for alle

Disse bidro: FIVAS

FNS bærekraftsmål 6 for vann og sanitær til alle er en tydeliggjøring av hva som må til for at stater skal kunne oppfylle menneskeretten til vann og sanitær. Det er en lang vei å gå i utbygging av infrastruktur både for å gi folk tilgang til rent vann og for å sørge for tilstrekkelige forbedrede sanitærforhold. Mens fremgangen innen tilgang til vann har vært enorm under arbeidet med FNs tusenårs mål har utbredelsen av forbedrede toaletter manglet den samme fremgangen. Det ligger store tekniske utfordringer i å utbre infrastruktur til urbane områder som i dag er helt uten dekning. For å gjøre det mulig å ivareta behovet for forsvarlige sanitære forhold må det finne sted både teknisk innovasjon og enorm merinnsats.

Tilgang til vann og sanitær er viktige offentlige tjenester som fordrer velfungerende statlige og lokale myndigheter. Staters skatteinngang er avgjørende for muligheten til å yte den nødvendige innsatsen. Beskyttelse av vannressurser og forvaltningen av disse til huslige og kommersielle formål krever også økt forvaltningskapasitet i mange land.

Tilgang til forbedrede vannkilder og forsvarlige sanitærforhold er også et fordelings spørsmål. Det er i fattige områder mangelen og problemene som følge av urent vann eller utilstrekkelige sanitærforhold er størst. Det er også en fare for at innsats for å bygge ut infrastrukturen ikke når de fattigste, men kun middelklassen. De langt største problemene med manglende sanitær infrastruktur er i uformelle byområder eller slum hvor de fattigste bor. For å oppnå universell dekning må programmer spesifikt rettes inn for å nå fattige og andre marginaliserte grupper.

Forurensning av vann fra menneskelige ekskrementer er et alvorlig problem som kun kan takles med en progressiv ekspansjon av sanitær infrastruktur. Infrastruktur for vann og sanitær er et offentlig ansvar og bør eies av offentlige eller kommunale myndigheter. Denne typen livsnødvendig infrastruktur danner ofte naturlige monopoler som gjør at de er dårlig egnet for private tilbydere. Erfaringer med offentlig-privat samarbeid viser at det offentlige ofte har båret en uforholdsmessig stor andel av den samlede risikoen, mens de private i stor grad har hentet ut den positive gevinsten. Det er derfor avgjørende med åpenhet, og at offentlige myndigheters forhandlingskapasitet og kompetanse styrkes der det kan være aktuelt å støtte offentlig-private samarbeid. Norge bør også gå foran for å fremme flere offentlig-offentlige samarbeid innen VA-sektoren. Norge har en sterk offentlig VA-sektor og sterke forskningsmiljøer på dette som ikke er benyttet effektivt i utviklingssamarbeidet.

Industri og jordbruk er også viktige kilder til forurensning og forbruk av vann. Norske myndigheter bør i tillegg til å bidra til styrket forvaltningskapasitet kreve at norske selskaper rapporterer om vannforvaltning. Alle store selskaper bør pålegges å rapportere vannforbruk og utslipp til vann per land de operer i i sine årsrapporter. En slik rapportering bør følges opp av tydeliggjøring av kravene om effektivisering av vannbruk med tallfestede målsettinger for fokussektorer som gruveselskaper og annen utvinningsindustri.

Norge må:

- Styrke samarbeidslands mulighet til å finansiere tilstrekkelig og god forvaltning.
- Bidra til å styrke miljømyndigheters evne til å utvikle og håndheve lovverk som muliggjør beskyttelse av naturlig forekommende vannressurser og vannbaserte økosystemer.
- Fremme offentlig-offentlige samarbeid gjennom å tilrettelegge for samarbeid mellom norske etater og søsteretater i våre samarbeidsland.
- Styrke åpenhet og offentlige myndigheters forhandlingskapasitet før inngåelse av offentlig-privat samarbeide
- Styrke skatteinngang for å muliggjøre økte investeringer i offentlig infrastruktur.
- Jobbe for en fattigdomsorientering av innsats for vann og sanitær gjennom innretting av norsk bistand til feltet, gjennom multinasjonale kanaler, og gjennom dialog med samarbeidsland
- Styrke norske bidrag til innovasjon innen sanitær infrastruktur
- Jobbe for reduserte konflikter om transnasjonale vannressurser ved å legge press på samarbeidsland som Etiopia og Laos for å sikre god forvaltning og dialog om risiko for vannressurser som Lake Turkana (Kenya) og Tonnle Sap (Kambodsja).
- Ta initiativ til å opprette et norsk kompetansesenter for VA innen eksisterende forvaltning eller forskningsmiljø med hensikt å styrke innovasjon i VA i lavinntektsland og styrke offentlig-offentlig etatssamarbeid.
- Stille krav om rapportering av vannavtrykk og effektivisering av vannbruk innen vannintensive sektorer.

Mål 7: Sikre tilgang til bærekraftig energi som alle kan ha råd til

Disse bidro: WWF-Norge, FIVAS, ForUM

Energitilgang og fattigdom henger tett sammen. Verden over er det 1,3 milliarder mennesker som mangler tilgang til strøm, og nesten 3 milliarder mennesker som fortsatt lager mat over røykfulle ovner eller bål, i følge Det internasjonale energibyrået IEA. Fire millioner mennesker dør hvert år av å puste inn skadelig røyk fra matlaging ved bruk av fast brensel over åpent bål eller dårlige kokeovner. Bruken av trekull øker i tillegg presset på skog som allerede er truet av avskoging.

Energi henger også sammen med klimaendringer. Det er de rike landene som har hovedansvaret for å redusere verdens klimagassutslipp, men størrelsen på utfordringen tilsier at alle land må bidra, etter evne og kapasitet. Dersom dagens utviklingsland bygger ut fornybar energi heller enn fossil energi som låser dem til en fossilintensiv energiproduksjon for mange tiår framover, vil de oppnå både fattigdomsreduksjon og utvikling, men også reduserte og unngåtte klimagassutslipp.

Å bringe mennesker varig ut av fattigdom er et av hovedformålene med norsk bistand og klima er også et prioritert område. Derfor sammenfaller bærekraftsmål 7 om bærekraftig energitilgang for alle svært godt med norsk bistand.

Slik kan Norge bidra til bærekraftsmål 7:

Det er flere måter Norge kan påvirke oppnåelsen av bærekraftsmål 7. Her foreslår vi opprettelsen av et nytt bistandsprogram, et nytt mandat for Statens Pensjonsfond Utland, og tiltak Norge bør sette i verk på hjemmebane.

Et nytt bistandsprogram for fornybar energi

Det norske Stortinget ser nytten av og behovet for at norsk bistand skal gå til fornybar energi, og har bedt regjeringen innrette norsk energibistand slik at den i større grad enn i dag bidrar til å bekjempe fattigdom. I Innst. 7 S (2015-2016) vektlegger Utenriks- og forsvarskomiteéns flertall småskala fornybarløsninger i tillegg til stabil og sikker energiforsyning for økonomisk vekst og offentlige velferdstilbud. IEA legger til grunn at de fleste som får tilgang til strøm, vil få det via desentraliserte løsninger som minigridd eller hjemmebaserte systemer som solcellepanel på taket. Slike løsninger innen fornybar energi kan bidra til fattigdomsbekjempelse og reduserte klimagassutslipp, samtidig som de kan ha positive effekter på helse og naturmangfold.

Støtte til småskala fornybarløsninger som bekjemper fattigdom skiller seg kraftig fra den mer tradisjonelle norske energibistanden til storskala kraftutbygging og strømmnett, og krever en egen tilnærming. Som et overordnet prinsipp bør programmet drives frem av lokalt næringsliv og sivilsamfunnsorganisasjoner i en "bottom-up-tilnærming" som utfyller nasjonale og internasjonale satsinger på storskala kraftproduksjon og sentral strømmnett. Støtte til utvikling av kokeovnsektoren og sektoren for bærekraftig produsert brensel må være et sentralt element i Norges arbeid på feltet. Erfaringen tilsier at det er småskala løsninger som er mest effektive for å nå fram med moderne energi til fattige og marginaliserte befolkningsgrupper.

Norge har lang erfaring med energibistand og har tilgang på kompetanse til å bygge opp et ambisiøst og helhetlig program på fornybar energi som leverer på de tre bærekraftmålene 7, 13 og 15: energitilgang, bekjempelse av klimaendringene og bevaring av skog. Arbeid for ren energi til alle må innrettes slik at det også leverer på bærekraftsmål 13; bekjempelse av klimaendringene, og 15; liv på

land, spesielt med tanke på bevaring av skog, som er dagens viktigste energikilde i mange land. Samtidig må det sikres en bred deltakelse fra store og små bedrifter som opererer i markeder for både sentraliserte og desentraliserte energiløsninger, sivilsamfunnsorganisasjoner, finansnæringen, akademia, og arbeidstakerorganisasjoner.

Et nytt mandat for Statens Pensjonsfond Utland

Norges antagelig kraftigste verktøy for klimafinansiering og et globalt grønt skifte er Statens Pensjonsfond Utland (SPU). Det bør få mandat til å investere direkte i fornybar energi, som solparker og vindenergianlegg (heller enn bare i aksjer). SPU er verdens største statlige investeringsfond og de prinsippene det styres etter har en viktig signaleffekt i verdens investormiljøer. Dette så vi helt tydelig i 2015 da Stortinget besluttet å redusere SPU's kullinvesteringer. Med et infrastrukturmandat som foreslått under vil SPU være med å drive teknologiutviklingen framover og prisene på fornybar energi ned. Det er også svært sannsynlig at en dreining av investeringer fra fossil industri, til fornybar energi, vil være svært lønnsom i det lange løp.

Tiltak hjemme i Norge

I følge SSB har Norge verdens nest høyeste elektrisitetsforbruk per innbygger. Ved å bruke energien vår mer effektivt kan vi unngå å måtte bygge ut mer energiproduksjon i sårbar natur og Norge kan eksportere mer fornybar energi til Europa, slik at fornybarandelen der blir større. Et langsiktig skifte for Norge fra å være eksportør av fossil energi til å bli en leverandør av løsninger for en fornybar fremtid vil være et viktig bidrag i den globale innsatsen for å nå mål 7. Dette må gjøres på en måte som ikke medfører store inngrep i verdifulle naturområder.

Konkrete anbefalinger til delmålene

Delmål 7.1: Innen 2030, sikre universell tilgang til rimelig, pålitelig og moderne energitjenester.

- Norge bør opprette et ambisiøst og helhetlig program for bistand til fornybar energi. Dette må innebære støtte til småskala fornybarløsninger.

Delmål 7.2: Innen 2030, betydelig øke andelen fornybar energi i den globale energisammensetningen.

- Norge må signalisere en intensjon om aktiv bruk av SPU for å bidra til finansiering av fornybar energi, energieffektivisering, og andre former for utslippsreduksjon, og fullstendig uttrekk fra kullindustrien og på sikt fossil energi generelt.
- Økt produksjon av fornybar energi i Norge kan bidra til energisikkerhet i Europa, og skape arbeidsplasser i kraftkrevende klimavennlig industri i Norge.

Delmål 7.a: Innen 2030, styrke internasjonalt samarbeid for å facilitere forskning og teknologi for tilgang til ren energi, inkludert fornybar energi, energieffektivisering og avansert og renere fossil brennstoffsteknologi, og fremme investeringer i infrastruktur for energi og ren energiteknologi.

Delmål 7.b: Innen 2030, utvide infrastruktur og oppgradere teknologi for å levere moderne og bærekraftige energitjenester for alle i utviklingsland, særlig minst utviklede land, små øystater og kystløse utviklingsland, i samsvar med deres respektive støtteprogrammer.

- SPU bør få mandat til å investere direkte i fornybar energi, som solparker og vindenergianlegg. Med et infrastrukturmandat vil SPU være med å drive teknologiutviklingen framover og prisene på fornybar energi ned.

Hvordan norske organisasjoner bidrar til å nå målet

Mange norske sivilsamfunnsorganisasjoner er engasjert i arbeidet for et skifte mot fornybar energi i Norge og internasjonalt. Sivilsamfunnet i Norge har tatt en aktiv rolle i utformingen av politikken rundt norske investeringer og Statens Pensjonsfond Utland og opparbeidet en sterk kompetanse for å bidra inn mot videre politikkutforming. Norske sivilsamfunnsorganisasjoner har også vært en sentral del av Norges internasjonale arbeid for ren energi. Et eksempel er WWF sitt pilotprosjekt i Kasese i Uganda for å sikre tilgang og tilgjengelige markeder for solenergi for de fattige. Prosjektet har vakt oppmerksomhet på nasjonalt nivå, og metodene utviklet i dette prosjektet kan komme flere land i regionen til gode. Samarbeidet med sivilsamfunnsorganisasjoner på dette feltet bør styrkes.

Mål 8: Fremme varig, inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst, full sysselsetting og anstendig arbeid for alle

Disse bidro: LOs Internasjonale avdeling, FIVAS, LNU, Forum for Utvikling og Miljø (ForUM)

God næringsvirksomhet er nødvendig for å skape jobber og bekjempe fattigdom. For å bidra til å nå bærekraftsmålene må næringslivet ta sosialt ansvar og bry seg om mer enn bunnlinjen. Handel og investeringer må skje i tråd med menneskerettighetene og jordas tålegrense, og jobbene må være anstendige. De økonomiske verdiene som skapes må også gi verdier for samfunnet.

Å skape gode arbeidsplasser er en av de største utfordringene for alle land fram mot 2030. Norge var første land ut med å lansere en egen nasjonal strategi for et anstendig arbeidsliv[1] (september 2008). Strategien har til formål å samordne og styrke Norges innsats for å fremme arbeidstakerrettigheter globalt. ILO anslø i 2015 at verden frem til 2020 vil trenge 600 millioner arbeidsplasser for å takle global arbeidsledighet og holde tritt med den demografiske utviklingen. Men arbeidsplasser alene er ikke godt nok for å sikre fattigdomsreduksjon. Arbeidsplassene må være *anstendige*, noe som innebærer respekt for grunnleggende og universelle arbeidstakerrettigheter, en rettferdig lønn å leve av, og sosial beskyttelse.[2]

Ved planlegging av ny økonomisk aktivitet og tiltak for å skape arbeidsplasser må bærekraftsprinsippet samt forsvarlig og langsiktig forvaltning av naturressurser ligge til grunn. Verden trenger et globalt grønt skifte og Norge må bidra både nasjonalt og internasjonalt. Myndigheter må legge til rette for jobbskaping og økonomisk vekst som ikke forurenser eller overbeskatter fornybare ressurser. Miljømessig bærekraft og sosiale hensyn må spille en sentral rolle i all økonomisk planlegging. Regjeringer må bygge solide miljøstandarder og kontrollmekanismer, og slik unngå et miljømessig "race to the bottom" for å tiltrekke seg bedrifter som nyter godt av slappe miljøreguleringer.

I praksis vinner dessverre ofte kortsiktige hensyn over langsiktige. Et stort antall jobber i en relativt kort anleggsperiode brukes for eksempel som argument for store naturinngrep: Når anlegget er ferdig står skadet og ødelagt natur igjen, mens arbeiderne ofte reiser tilbake til fattigdommen de kom fra. Kullgruver og -kraftverk bygges mange steder, uten å tenke på at fornybar energi er uten lokal eller global forurensning, og heller ikke vil bli belagt med avgifter eller restriksjoner i fremtiden. Studier viser også at bygging av fornybar energi skaper minst dobbelt så mange jobber som fossil energiutbygging.

Regjeringens Stortingsmelding 35 (2014-2015) «Sammen om Jobben»[3] ser på hvordan næringslivsutvikling kan bidra til utvikling i fattige land. Investeringer er viktig for næringsutvikling, men næringsutviklingen må innebære sysselsetting og opprettelse av anstendige arbeidsplasser dersom investeringene skal bidra til utvikling og fattigdomsreduksjon.

En av grunnsteinene for fredelig handel og utvikling av samfunn er næringslivets positive bidrag. For at næringsvirksomhet skal bidra til å skape stabile og bærekraftige samfunn med økt velferd er det avgjørende at næringsaktører holder seg innenfor miljøets tålegrense og at grunnleggende rettigheter respekteres. Det må gjennomføres løpende aktsomhetsvurderinger for menneskerettigheter. "Føre var" og "forurenser betaler"-prinsippet må anvendes i miljøspørsmål.

Mikro-, små og mellomstore bedrifter spiller viktige roller i økonomier og for mennesker over hele verden. De bidrar til klart flest nye arbeidsplasser for de fattige. Til tross for dette blir disse

selskapenes behov ofte ikke prioritert av myndighetene i deres forsøk på å tiltrekke seg investeringer og skape arbeidsplasser. Norge bør derfor målrette tiltak mot mikro-, små- og mellomstore bedrifter i fattige land, og blant annet øke støtten til oppstartsbedrifter og entreprenører i utviklingsland, herunder støtte til opprettelse av lokale inkubasjonsentre og fond som kan sikre risikokapital og kapasitetsbygging for småskala virksomheter.

I perioden 2007 til 2013 mottok Norfund 53 % av all norsk bistand til næringsutvikling. Evalueringen av Norfund[4] viser til manglende dokumentasjon av utviklingseffekt da kun en tredel av investeringene sies ikke å ville blitt gjennomført uten Norfunds involvering. Norfunds valg av fornybar energi, jordbruk og finans er basert på en strategisk avveining, men en økning i økonomisk aktivitet er i seg selv ingen garanti for fattigdomsreduksjon eller anstendige arbeidsplasser. Som et minimum bør Norfund dokumentere at de arbeidsplassene de investerer i respekterer grunnleggende og universelle arbeidstakerrettigheter, betaler en rettferdig lønn arbeidstakerne kan leve av, og gir dem sosial beskyttelse. Samtidig må Norfunds investeringer være bærekraftige og ikke lede til miljøødelegelser eller økte klimagassutslipp.

Bruk av og investeringer i skatteparadiser kan være et hinder for bærekraftig vekst, svekker lands skatteinngang og muliggjør kapitalflukt. Dette er et vesentlig hinder for inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst, full sysselsetting og anstendig arbeid for alle. Norsk politikk om samstemthet krever en ny gjennomgang av Norfund, statseide selskaper og Statens Pensjonsfond Utlands bruk av skatteparadiser.

Hele 36 prosent av verdens 202 millioner arbeidsledige er unge mellom 15 og 24. Tallet er tre ganger høyere enn befolkningen for øvrig. 60 prosent av ungdom i utviklingsland går verken på skole eller jobber og det er stadig mindre samsvar mellom utdanning og arbeidsmarkedet. Over 500 millioner ungdom sliter med å overleve på under 2 dollar dagen. I regjeringens forslag til arbeidslivsstrategi i utviklingspolitikken gjennom stortingsmelding 35 *Sammen om jobben*, er ungdom fullstendig utelatt fra vurderingene.

Norge må:

- Fremme anstendig arbeids-agendaen nasjonalt og internasjonalt og sikre mekanismer som bidrar til konkret oppfølging og respekt for prinsippene for anstendig arbeid.
- Fremme respekt for anstendig arbeids-agendaen blant norske bedrifter som investerer i utlandet. Dette innebærer respekt for grunnleggende og universelle arbeidstakerrettigheter, en rettferdig lønn det går an å leve av, og sosial beskyttelse.
- Styrke arbeidet med å følge opp og kontrollere at anstendig arbeid og ILOs kjernekonvensjoner er integrert i norsk og internasjonal handelspolitikk og handelsavtaler.
- Følge opp og legge til rette for at norske bedrifter, statseide og private, følger høye standarder for næringsliv når det gjelder respekt for menneskerettigheter, herunder arbeidstakerrettigheter, og etterlevelse av FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter og OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper.
- Kreve at norske bedrifter og finansinstitusjoner som mottar offentlig støtte skal gjennomføre aktsomhetsvurderinger basert på FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter. Selskaper som mottar offentlig støtte må videre rapportere bredt og ikke-finansielt på hvordan selskapenes virksomhet bygger opp under mål på menneskerettigheter, herunder arbeidstakerrettigheter og bærekraftig utvikling.

- Selskaper som mottar støtte til næringsutvikling må anvende føre var prinsippet i miljøspørsmål og for øvrig følge best practice for miljøreguleringer.
- Bidra til og støtte opp under utviklingslands anstrengelser for å utvikle og håndheve retningslinjer mot forurensning og for bærekraftig, langsiktig forvaltning av fornybare ressurser.
- Bidra til at samarbeidsland utvikler langsiktige forvaltningsplaner for utvinning av ikke-fornybare ressurser.
- Aktivt støtte opp under en utbygging av fornybar energiforsyning i mellominntektsland.
- Utvikle en strategi for å fremme kvinners deltakelse og menneskerettigheter i næringsutviklingen.
- Prioritere støtte til mikro-, små- og mellomstore bedrifter i utviklingsland, og samtidig sikre at norske investeringer og støtte, herunder Norfund, ikke fortrenger eller utkonkurrerer lokale selskap og investorer.
- Konsentrere norsk innsats om yrkesutdanning som er markedsrelevant, men som først og fremst er knyttet til landenes egne nasjonale planer for utdanning og jobbskaping. Innsatsen bør ha fokus på å nå kvinner, ungdom og funksjonshemmede.
- Opprettholde prinsippet om at all norsk bistand skal være ubunden.
- Innta en ledende rolle internasjonalt i arbeidet for å få på plass et forpliktende rammeverk for at flernasjonale selskaper og finansielle institusjoner skal beskytte miljøet og respektere menneskerettigheter. Eksempelvis bør Norge støtte den pågående prosessen der man utreder muligheten for å opprette en bindende internasjonal traktat om næringsliv og menneskerettigheter.
- Bidra til at ILO forblir en sterk organisasjon med gjennomslagskraft i arbeidslivsspørsmål både internasjonalt og overfor egne medlemsland.
- Sørge for at Norfund og andre DFIs utvikler og bruker felles retningslinjer og rapporteringsformat for bruk av offentlig-privat samarbeid (PPP). Disse må legge vekt på innvirkning på bærekraftig utvikling, addisjonalitet, nasjonal og lokalt eierskap, risikovurdering, åpenhet, og et robust regime for rapportering og evaluering.

[1] https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/UD/Vedlegg/csr/decentwork_nor.pdf

[2] <http://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>

[3] <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-35-20142015/id2423253/?ch=1&q=>

[4] Gaia, januar 2015

Mål 9: Bygge robust infrastruktur, fremme innovasjon og bidra til inkluderende og bærekraftig industrialisering

Disse bidro: FIVAS, ForUM

Investeringer i infrastruktur for transport, vann- og sanitær, energi og informasjonsteknologi er helt avgjørende for å skape en bærekraftig utvikling. Infrastruktur er en forutsetning for vekst og produktivitet, og for forbedringer i utdannings- og helsetilbud. *Industriell utvikling*, utført på en inkluderende og miljøvennlig måte, er viktig for å oppnå økt inntektsnivå og sikre velferd.

Utbygging av infrastruktur må ta hensyn til ulike gruppers behov, og en må vise spesiell aktsomhet for sårbare gruppers forhøyede eksponering mot endringer som følge av utvikling av stor infrastruktur. Industriell utvikling og utbygging av infrastruktur må skje innenfor rammene av sosial, økonomisk og naturlig bærekraft.

Teknologi og innovasjon kan bidra til å løse utfordringer som følger utbyggingen av infrastruktur, men kan ikke erstatte respekt for internasjonale konvensjoner og behovet for samfunnsmessig planlegging. For at økonomisk aktivitet skal føre til fattigdomsreducerende vekst er den omkringliggende politikken helt avgjørende. IPR-regler kan være svært hemmende for at utviklingsland skal få adgang til moderne, energieffektiv teknologi, og det må utvikles mekanismer som sikrer fattige land tilgang til ny, kostnadseffektiv teknologi.

Den teknologiske utvikling går veldig raskt på områder som: nye kjemiske forbindelser, nanoteknologi og syntetisk biologi for å nevne noen, samtidig som det ikke finnes tilstrekkelige nasjonale eller internasjonale mekanismer eller institusjoner som kan vurdere eventuelle skadelige utilsiktede effekter av disse teknologier.

Norge må fortsette å gi bistandsstøtte til infrastruktur og bærekraftig industrialisering. Disse programmene må ta lærdom av mangler i tidligere støtte til infrastrukturprosjekter. Sektorsamarbeid må ta høyde for ulike kapasitetsnivåer, og norsk innsats må bidra som en garantist for beskyttelse av svake grupper og rettferdig fordeling. Offentlig-privat samarbeide må brukes med varsomhet og åpenhet, og Norge må bidra til at stater med lav forvaltningskapasitet får støtte til å styrke sin forhandlingsposisjon i utformingen av slikt samarbeide. Industrialiseringsprosesser kan innebære smertefulle endringer for sårbare grupper, og FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter må følges også når investeringer foretas i industrialiseringsøyemed.

Norge må jobbe for å styrke rammeverket for gode investeringer i infrastruktur gjennom å sikre:

- Ivaretagelse av demokratiske prinsipper og beskyttelse av sårbare mindretall i politiske prosesser frem mot infrastrukturbygging.
- Passe på at infrastruktur tilpasses et klima i endring, og at det blir tatt tilstrekkelig hensyn til økende fare for ekstremvær
- Urfolks adgang til «fritt forutgående og informert samtykke»[1] innen investeringer foretas.
- Anstendig kompensasjon til mennesker som må flytte eller får forringet kvalitet på bolig eller levevei som konsekvens av investeringen.

- Konsultasjon og omforent forståelse mellom selskap og lokalbefolkning om omfanget av investeringene, samt positive og negative direkte og indirekte konsekvenser for lokalsamfunnet.
- Lokalbefolkningens tilgang til arbeidsplasser som skapes.
- At arbeidsplassene som skapes er anstendige (se også anbefalingene under bærekraftsmål 8).
- At all industrialisering og utvikling av infrastruktur tar hensyn både til naturmiljøet og klimaet og minimerer negative konsekvenser. Norge bør ikke bidra til infrastruktur og industrialisering som fører til vesentlig økning i klimagassutslipp eller forårsaker store naturødeleggelser.
- Norge må ta aktivt del i arbeidet med den nye "Technology Facilitation Mechanism (TFM) for å gjøre den til et effektivt organ for teknologivurdering.

[1] <http://www.ilo.org/global/topics/equality-and-discrimination/indigenous-and-tribal-peoples/lang--en/index.htm>

Mål 10: Redusere ulikhet i og mellom land

Disse bidro: Redd Barna, Norsk Folkehjelp, Regnskogfondet

1. utfordringer, løsninger og anbefalinger til Norge

Den økonomisk ulikheten vokser innad i land. Ifølge en 2016 Oxfam-rapport eier verdens rikeste 1 prosent snart mer enn resten. I rapporten *Projecting progress: reaching the SDGs by 2030* går den britiske tenketanken Overseas Development Institute gjennom statusen for et utvalg av bærekraftsmålene. På mange områder er verden heldigvis på rett vei. På ulikhet skriver ODI derimot at ikke bare er vi langt unna å oppnå målet om å redusere inntektsulikhet, vi beveger oss i feil retning. Dette er ikke tilfeldig, men et resultat av en villet politikk. Den negative utviklingen vil fortsette fram mot 2030 dersom det ikke tas klare politiske grep.

Stor økonomisk ulikhet er grunnleggende urettferdig og har mange negative konsekvenser for samfunnet. Den er en kilde til frustrasjon og uro, og har negativ effekt på økonomisk vekst og på velstand for folk flest. Konsentrasjon av rikdom og kontroll over ressurser gir politiske og økonomiske eliter uforholdsmessig stor innflytelse til å befeste og fremme sine privilegier og dominere offentlig debatt. Samtidig har de som har minst, både i velstand og muligheter, verken stemme og plass rundt bordet når beslutninger tas. Dette undergraver demokratiske prosesser. Vi må støtte opp om folks organisering for å få mer demokratiske beslutningsprosesser og endringer i politikk. Det er avgjørende å fremme åpenhet og støtte opp om media som kan gi tilgang til informasjon og analyse.

Reduksjon av ulikhet kan ikke vedtas med et pennestrøk. Det krever innsats på mange områder og er derfor nært knyttet til de andre bærekraftsmålene, blant annet fattigdomsbekjempelse, helse, utdanning, likestilling, anstendig arbeid og økonomisk vekst, godt styresett, klima og globalt partnerskap. På samme måte krever full oppnåelse av disse målene at verden beveger seg i riktig retning hva gjelder reduksjon i ulikhet i muligheter.

Et bærende prinsipp for de nye målene er **Leave No One Behind** – at ingen grupper i samfunnet skal stå utenfor utviklingen de neste 15 årene. Dette krever et fokus på årsakene til at noen grupper er uforholdsmessig høyt representert blant de som ikke er nådd i arbeidet med tusenårsmålene. Millioner av barn med nedsatt funksjonsevne, urfolk, jenter, etniske minoriteter og barn født i feil region i landet får ikke overleve, gå på skole eller være trygge kun på grunn av hvem de er eller hvor de er født. Det er ikke tilfeldig at disse gruppene etterlates – det er et resultat av systematisk forglemmelse, forsømmelse og ikke minst diskriminering. Urfolk blir for eksempel diskriminert og marginalisert på ulike nivåer. Denne situasjonen er forsterket av en manglende anerkjennelse av deres kollektive rettigheter i lovgivning og nasjonal politikk.

Reduksjon av ulikhet i muligheter er viktig, men ikke tilstrekkelig for å få bukt med økonomisk ulikhet. Det er nødvendig at arbeid blir godt betalt, at lønnsforskjeller ikke er for store, at småbønder får tilgang til ressurser, at kvinner får lik rett og tilgang til økonomiske ressurser, at det bygges sosiale sikkerhetsnett, og at ressursene omfordeles slik at ressursene totalt i samfunnet blir jevnt fordelt.

Selv om ulikhet mellom land har gått noe ned er fortsatt brorparten av økonomiske og teknologiske ressurser konsentrert i “nord” og den globale maktfordelingen er svært skjev. Utviklingsland mangler en plass ved bordet når viktige beslutninger tas, blant annet i arbeidet mot kapitalflukt.

Norge var en pioner i å sette reduksjon av ulikhet på dagsorden i utviklingspolitikken, da Stortinget vedtok St.meld 25 (2012-13). Regjeringen har senere lagt mindre vekt på dette, blant annet i arbeidet med de bærekraftige utviklingsmålene. Norge har gode forutsetninger for å være en pådriver for en politikk internasjonalt. Vi kan vise til egen erfaring med at en mer rettferdig fordeling av ressurser, tiltak for å nå ekskluderte grupper og et universelt velferdstilbud både er mulig å få til og gunstig for samfunnsutviklingen.

Anbefalinger: Norge må:

- systematisk vurdere hvordan politikk og bistand bidrar til redusert ulikhet i og mellom land
- sikre at sårbare og ekskluderte grupper nås særskilt i utviklingspolitikken (Leave No One Behind)
- øke den økonomiske og politiske støtten til representative organisasjoner som fremmer marginaliserte gruppers rettigheter.
- fremme gjennomføring av ILOs kjernekonvensjoner og prinsipper for anstendig arbeid.
- være en pådriver for å sikre at staters forpliktelser, også våre egne, måles gjennom ratifisering og implementering av FNs konvensjoner som FNs kvinnekonvensjon, den internasjonale konvensjon om eliminering av alle former for rasediskriminering, ILO-konvensjon 169 om urfolks rettigheter, FNs barnekonvensjon, FN-konvensjonen for funksjonshemmedes rettigheter og gjennom implementering av anbefalingene av FNs overvåkingsorganer.

Se også anbefalingene under bl.a. mål 3 (helse), 4 (utdanning), 5 (likestilling), 17 (Partnerskap), m.fl. for anbefalinger som bidrar til å redusere ulikhet i både inntekt og muligheter, innad i og mellom land.

Trygg migrasjon

Det finnes mange forskjellige grunner til at folk flytter og flykter – fra frykt for forfølgelse, flukt fra krig og konflikt, et ønske om et bedre liv for seg selv og sin familie. Dette innspillet vil gå ikke inn på bakenforliggende årsaker til migrasjon, selv om mange av disse er knyttet til en stadig mer synlig ulikhet mellom land. Istedenfor ønsker organisasjonene å legge vekt på delmål 10.7 i lys av norsk og europeisk håndtering av den globale flyktningkrisen. Europa må samarbeide om å sikre trygge lovlige fluktruter for mennesker som har flyktet fra alt de har, og for å motarbeide menneskesmugling. Norge bør være en pådriver for en løsning som sikrer barn, kvinner og menn på flukt trygghet og beskyttelse.

Anbefalinger: Norge må:

- jobbe for at den europeiske responsen til den globale flyktningkrisen bidrar til å skape trygge, lovlige ruter, og sikrer flyktninger den beskyttelsen de trenger og har rett på.

Eksempler på sivilsamfunnets bidrag

A. I Ecuador har urfolks kvinner fra lokalsamfunnet Canelos - en vanligvis marginalisert gruppe - fått en bedre posisjon i samfunnet gjennom at de har økt sin matsikkerhet og blitt mindre sårbare for klimaendringer. Kvinnene har fått opplæring i tradisjonell skogforvaltning, medisinplanter og klimaendringer, og har gjennomplivet sin tradisjonelle kunnskap om bærekraftig agroskogbruk. De er nå i bedre stand til å bevare skogen, tilpasse seg klimaendringene, og øke sin matsikkerhet. Prosjektet ble utviklet med deltakelse både fra unge og eldre urfolkskvinner som aktivt delte kunnskap med hverandre. De ble støttet av Norge gjennom Regnskogfondet.

B. I noen få land har økonomisk ulikhet blitt redusert det siste tiåret, som et resultat av mobilisering fra organisasjoner i sivilsamfunnet. Bolivia er et eksempel på dette. Den brede urfolks- og bondebevegelsen CSUTSB, mobiliserte mot privatisering og for en ikke-diskriminerende og omfordelende politikk. De bidro til at Bolivia fikk sin første indianske president, Evo Morales (2006), og fikk etter dette gjennomslag for sine synspunkter i grunnloven (2009) og i politiske omfordelingstiltak. Norsk Folkehjelp støttet CSUTSB i deres organisering og mobilisering.

C. 26. april lanserer Redd Barna sin nye tre-årige globale kampanje. Målet er å sikre at ekskluderte grupper barn overlever, lærer og er trygge. I en ny rapport som lanseres samme dag, vil Redd Barna vise at visse grupper barn – barn med nedsatt funksjonsevne, urfolk, jenter, barn på flukt, minoriteter, og barn født i dårlig stilte regioner i et land – er blitt systematisk glemt, forsømt og diskriminert. Redd Barna, både i Norge og globalt: bygge kunnskap og bevissthet om at barn ikke får rettighetene sine innfridd, kun på grunn av hvem de er eller hvor de er født, jobbe for at myndigheters innsats på alle nivåer rettes mot de ekskluderte barna først, og bygger opp fattige lands evne og mulighet til å innfri befolkningens rettigheter, og sist men ikke minst styrke eget arbeid for å nå barna verden har glemt.

Mål 11: Gjøre byer og bosettinger inkluderende, trygge, robuste og bærekraftige

Disse bidro: LNU, Spire, Forum for Utvikling og Miljø (ForUM)

Delmål:

11.1 Innen 2030 sikre allmenn tilgang til tilfredsstillende og trygge boliger og grunnleggende tjenester til en overkommelig pris, og bedre forholdene i slumområder

11.2 Innen 2030 sørge for at alle har tilgang til trygge, lett tilgjengelige og bærekraftige transportsystemer til en overkommelig pris, og bedre sikkerheten på veiene, særlig gjennom utbygging av offentlige transportmidler og med særlig vekt på behovene til personer i utsatte situasjoner, kvinner, barn, personer med nedsatt funksjonsevne samt eldre

11.3 Innen 2030 oppnå en mer inkluderende og bærekraftig urbanisering med mulighet for en integrert og bærekraftig bosettingsplanlegging og -forvaltning som gir medbestemmelse i alle land

11.4 Styrke innsatsen for å verne om og sikre verdens kultur- og naturarv

11.5 Innen 2030 oppnå en betydelig reduksjon i antall dødsfall og antall personer som rammes av katastrofer, herunder vannrelaterte katastrofer, samt i betydelig grad minske de direkte økonomiske tap i verdens samlede bruttonasjonalprodukt som følge av slike katastrofer, med vekt på beskyttelse av fattige og personer i utsatte situasjoner

11.6 Innen 2030 redusere negative konsekvenser for miljøet i storbyene målt per innbygger, blant annet ved å legge særlig vekt på luftkvalitet samt offentlig og annen form for avfallshåndtering

11.7 Innen 2030 sørge for allmenn tilgang til trygge, inkluderende og lett tilgjengelige grøntområder og offentlige rom, særlig for kvinner, barn og eldre samt personer med nedsatt funksjonsevne

11.a Støtte positive økonomiske, sosiale og miljømessige forbindelser mellom byområder, omland og spredtbygde områder ved å styrke nasjonale og regionale utviklingsplaner

11.b Innen 2020 oppnå en betydelig økning i antall byer og bosettinger som vedtar og gjennomfører en integrert politikk og plan med sikte på inkludering, bedre ressursbruk, begrensning av og tilpasning til klimaendringer samt evne til å motstå og håndtere katastrofer, samt utvikle og iverksette en helhetlig og altomfattende risikostyring i forbindelse med katastrofer, i tråd med Sendai-rammeverket for katastrofeberedskap 2015-2030

11.c Bistå de minst utviklede landene med å oppføre bærekraftige og solide bygninger ved bruk av lokale materialer, blant annet gjennom økonomisk og faglig bistand

Anbefalinger:

I dag bor over halvparten av verdens befolkning i byer, noe som vil øke til 60 % innen 2030. 90 % av denne økningen vil skje i utviklingsland. Rask urbanisering krever samstemt utvikling av flere sektorer og på flere nivåer både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Store deler av verdens fattige bor nå i urbane strøk og økende ulikhet er en global utfordring.

Over 800 millioner mennesker bor i slum og tallet øker raskt. Rundt halvparten av alle slumbeboere er unge mennesker under 18 år, en særlig sårbar gruppe. Denne utviklingen vil i tiårene fremover eksplodere, særlig i de store byene sør for Sahara. Den raske tilveksten til slumbyer er en enorm utfordring for infrastruktur, vann, sanitær, nærmiljø, klima og helse. Hvert år dør 1,5 millioner barn i slum på grunn av vann og sanitærrelaterte sykdommer.

11.1 Anbefaling: Norge bør ta den globale urbaniseringstrenden på alvor i utformingen av fremtidens utviklingspolitikk og gå inn med politisk tyngde i FN-prosessen for å vedta en ny urban agenda. Unge mennesker i slumbyer kan bli en enorm ressurs eller et potensielt problem. Det må gjøres mer for at unge mennesker har handlingsrom og muligheter til å skape meningsfulle liv. Det kan best gjøres ved en rettighetsbasert tilnærming til utdanning, arbeid, demokratibygging og sterke sivilsamfunn. Økologiske hensyn må være en av hovedverdiene i byutvikling. Lokal matproduksjon i form av urbant jordbruk bør være en integrert del av byplanlegging og byutvikling.

Norge ligger godt an til å nå målene om inkluderende, sikre, robuste og bærekraftige byer og lokalsamfunn, men på flere områder kan også Norge gjøre mer.

Byer i Norge, som Oslo og Bergen, har tidvis Europas verste luft. Byer står bare for 3 % av verdens areal, men for 75 % av alle CO2 utslipp. Syv millioner mennesker dør årlig av sykdommer som kan knyttes til luftforurensning. Dette er et stort problem både i nord og sør, og potensialet for bedring er stort. 80 prosent av Norges befolkning bor i dag i tettbygde strøk og mesteparten av folkeveksten i årene fremover vil komme i de største byområdene. Byene vil bli en viktig del av løsningen på klimaproblemene.

11.6 Anbefaling: Norge bør umiddelbart sette i verk tiltak for å få utslippene i byer og tettsteder under anbefalte grenser. Norge bør lage en helhetlig plan for bærekraftig og klimavennlig utbygging av norske byer og tettsteder. Herunder infrastrukturplaner med utgangspunkt i miljøvennlig kollektivtransport, gode muligheter for friluftsliv, ren luft og fravær av støy. Bevaring av vegetasjon og sammenhengende blå og grønne områder er viktig for naturmangfoldet og gir renere luft og vann, samt mindre støy.

Ulikheten øker globalt, tendenser vi også ser i Norge. Å bo er svært kostbart og myndighetene må gjøre mer for å sikre tilgang til verdige boforhold for alle. Finanskrisen (i USA) viste oss at vi er del av et sårbart system som potensielt kan gi mange hjemløse, også i Norge der private husstander har høy gjeld. Antall hjemløse øker også i Norge og det blir mindre plass til dem i det offentlige rom.

11.7: Anbefaling: Norge bør gjøre mer for å sikre bedre boligsosiale forhold og unngå økt polarisering. Norge bør gjøre mer for å motvirke hjemløshet og undersøke forholdene for marginaliserte og udokumenterte befolkningsgrupper. Norge bør gjøre mer for å sikre grøntområder og urbane oppholdsplasser som er tilgjengelige for alle, uavhengig av kjøpekraft, alder og funksjonsevne. Norge bør intensivere arbeidet, blant annet økonomisk, med "Norge universelt utformet innen 2025" slik at offentlige rom, transport, arbeidsplasser o.a. også er tilgjengelig for mennesker med nedsatt funksjonsevne.

Bærekraftsmål 12: Ansvarlig forbruk og produksjon

Disse bidro: Framtiden i våre hender, Forum for Utvikling og Miljø, PERL/UNITWIN

1. Redegjørelse

Bærekraftig produksjon innebærer å effektivisere og minske ressursbruk, miljøødeleggelse og klimagassutslipp når en lager, forbruker og kaster en vare. Bærekraftig produksjon tar hensyn til sosiale behov og rettigheter så vel som miljøkonsekvenser. Det handler om sammenhengene knyttet til produktets totale livssyklus både i og utenfor landet. For å presse bedrifter til å produsere bærekraftig kan staten blant annet innføre lover og avgifter, og investere i miljøvennlig teknologi.

I dag forbruker vi mer enn hva som er miljømessig bærekraftig. For å sikre gode levekår for nåværende og fremtidige generasjoner er bærekraftig forbruk en forutsetning. Eksempler på hvordan vi kan redusere personlig forbruk er blant annet å kaste mindre mat, resirkulere, spise mindre kjøtt, kjøpe færre varer, spare strøm og vann, velge kollektivtransport og redusere antall flyreiser.

Bærekraftig produksjon og forbruk er ansett som «hjørnesteinen» i å oppnå bærekraftig utvikling. Det kan på sikt føre til begrensning av klimaendringer, økt livskvalitet for alle mennesker på jorda, og økonomisk vekst.

2. Drøfting

Det er et viktig mål i et globalt samarbeidsperspektiv. For de fattige landene er det avgjørende at de rike landenes ikke-bærekraftige forbruksmønstre endres, for at de skal påta seg forpliktelser for eksempel under Klimakonvensjonen.

Norge er et land som i liten grad har et bærekraftig forbruk. Nordmenn legger beslag på en langt større andel av jordas ressurser enn det som er rettferdig dersom alle skulle få dekket sine grunnleggende behov. Dette gjøres gjennom produksjon og forbruk av varer i Norge, av varer som importeres til Norge, og gjennom andre adferd som direkte legger beslag på ressurser i uforholdsmessig stor grad. Endringer i retning av mer bærekraftig forbruk og produksjon vil ha betydelige konsekvenser nasjonalt og globalt for klima og miljø så vel som for helse og samfunnsutvikling. For de fattige landene er det avgjørende for deres utvikling at de rike landenes ikke-bærekraftige forbruksmønstre endres.

På toppmøtet om Bærekraftig Utvikling i 2012 (Rio+20) forpliktet Norge seg til å bidra til prosesser som fører til bærekraftig forbruk og produksjon ved at Norge underskrev den 10-årige Rammeplan for Bærekraftig Forbruk og Produksjon. I 2015 sluttet Norge seg til avtalen om de nye globale Bærekraftsmålene (2015-2030) inklusiv mål #12 om bærekraftig forbruk og produksjon. Klimakonvensjonen (Paris 2015) som Norge har godkjent, understreker behovet for bærekraftig forbruk og produksjon. I tillegg til disse tiltak, har både EU og OECD anerkjent nødvendigheten av mer bærekraftig produksjon og forbruk og igangsatt strategier til å oppnå dette.

Bærekraftig produksjon er et stykke på vei regulert i Norge gjennom lovfestet forbud mot en god del former for miljøskadelig adferd og gjennom miljøkrav til produksjon, merkeordninger, og sertifiseringer. Grønn Skattekommissjon inneholder også en god del lovende forslag. Men det er klart at eksisterende tiltak er for begrenset og lite ambisiøst til å sørge for tilstrekkelig endring. I dag inneholder norsk politikk lite for å påvirke forbruket i mer bærekraftig retning. Regjeringen har erklært sin støtte til ambisjonen om å redusere forbrukets miljøbelastning. Avgifter på fossilt

drivstoff og andre miljøavgifter i personbiltrafikken viser at slik politikk fungerer godt, men denne tankegangen burde i langt større grad vært brukt også på andre områder. Eksisterende planer overser viktige sider ved bærekraftig forbruk og er utilstrekkelige for å nå målene.

3. **Anbefalinger til hva Norge bør gjøre hhv hjemme og ute**

Målet inneholder 11 delmål, men få av disse er veldig konkrete. Vi anbefaler derfor noen få konkrete tiltak på kort sikt:

1. **Utarbeid en plan for operasjonalisering av samtlige av delmålene til Mål #12**, med spesifisering av hva disse bør innebære i norsk sammenheng, hvilket ambisjonsnivå Norge vil legge seg på, hvilke indikatorer som skal brukes for å måle oppnåelse, og hvilke ytterligere tiltak som vil være nødvendige i fremtiden. En slik plan bør også inneholde sektorovergrep som vil kunne redusere den samlede sosial- og miljøbelastningen fra forbruk, slik som økt merverdiavgift på fysiske varer, reduksjon eller fjerning av merverdiavgift på reparasjon og andre tjenester, forbud mot salg av produkter med farlige eller forurensende deler, forbud mot salg av produkter med tap, og strengere krav til levetid på produkter.

2. **Lag en nasjonal handlingsplan for å gjennomføre det tiårige rammeplan for bærekraftig produksjon og forbruk.**

En slik handlingsplan bør være resultat av et bred og kontinuerlig rådslagnings-prosess med sivilsamfunnet, academia, forskere og næringslivet. Den trenger å ta for seg samtlige av de nåværende hovedtema i den 10-årige Rammeplan (dvs: offentlig innkjøp, turisme, forbruker informasjon, bygninger, mat, og bærekraftig livsstil og utdanning) og kartlegge hva som er oppnådd og hva som gjenstår å gjøre. Samtlige departementer bør delta i formulering av tiltak til handlingsplanen og bør bidra til gjennomføring gjennom deres budsjetter. To hovedområder bør vies spesielt oppmerksomhet: informasjonsformidling og utdanning.

- a) Informasjonsformidling bør ha til hensikt å vise positive, innovative alternativer til dagens produksjon og forbruk. Den bør formidle oppdatert kunnskap på en måte som understreker at vi alle er i en læringsprosess og selv om noen tiltak viser seg å være mindre tilfredsstillende enn opprinnelig tenkt, må tiltak prøves ut for å finne eventuelle løsninger. Informasjonsformidling, i tillegg til å vektlegge positive muligheter, bør også være oppmerksom på utfordringen med «informasjon overload» og passe på at informasjon er relevant og lett forståelig.
- b) Utdanning: Den 10-årige Rammeplan har utarbeidet en virksomhetsplan for Utdanning for Bærekraftig Livsstil. En norsk handlingsplan om den 10-årige Rammeplan bør inkludere klare tiltak for opplæring om bærekraftig forbruk som del av utdanning for bærekraftig utvikling. Lærerutdanningen må styrkes innenfor dette tverrfaglig tema.

3. **Lag en handlingsplan for hvordan Norge kan halvere matsvinn.**

SDG 12.3 er muligens det mest konkrete av delmålene, og krever ikke ytterligere utredning eller konkretisering. Stortinget har også bekreftet sin forpliktelse til dette målet, i behandlingen av «Representant forslag om å halvere matkastningen i Norge» (Dokument 8:144 S (2014-2015), Innst. 60 S (2015-2016)[3]). Denne planen bør omfatte både opplysningstiltak, reguleringer, avgifter og tiltak

som etablering av matsentraler for å håndtere overskuddsmat. Blant de enkleste og beste tiltakene forbrukere kan gjøre for både miljø og samfunn, er å kaste mindre mat. Bare i Norge kaster vi hvert år over 350.000 tonn mat som kunne vært spist. Nærmere to tredjedeler av denne kastingen skjer i husholdningene. Hos en gjennomsnittlig barnefamilie havner hver femte handlepose med mat som kjøpes rett i søpla. Resten, ca 130 000 tonn mat, blir kassert i matindustrien, i grossistleddet og i butikk-kjedene. En halvering av matsvinnet i Norge ville

- hatt samme klimaeffekt som å fjerne utslippene fra 120.000 personbiler
 - tilsvart kaloribehovet til 300.000 mennesker
 - frigjort arealer tilsvarende om lag seks prosent av Norges samlede jordbruksareal
- I dag har Norge ingen konkret, overordnet plan for å redusere det samlede matsvinnet. Aktørene i næringsmiddelindustri og dagligvare har et etablert bransjesamarbeid for å redusere matsvinnet, men dette er neppe tilstrekkelig.

Delmål 12.6: Stimulere selskaper, særlig store og flernasjonale selskaper, til å innføre bærekraftige arbeidsmetoder og integrere informasjon om bærekraft i sine rapporteringsrutiner

Utvide kravene til rapportering for selskapene som mottar regjeringens ulike støtteordninger. Rapporteringen må inkludere bred, ikke-finansiell rapportering, inkl. hvordan selskapenes virksomhet bygger opp under mål på menneskerettigheter og bærekraftig utvikling. Rapportene skal utformes slik at resultatene er sammenlignbare og kan vise utvikling over tid innad i selskapet, og mellom ulike selskap. Videre skal land-for-land rapporteringen integreres.

Kreve en grundig aktsomhetsvurdering av selskapene, basert på FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter av det aktuelle prosjektet når selskap søker om støtte for å etablere seg i utviklingsland. Denne skal legges til grunn for tildeling og inngå i grunnlaget for årlig resultatrapportering. Det vil få konsekvenser for selskapene dersom målene ikke nås.

Delmål 12.8c: Redusere ineffektive subsidier til fossilt brensel ved å fjerne markedsvridninger som oppmuntrer til overforbruk, i samsvar med forholdene i de enkelte land, herunder ved å legge om skatter og avgifter og avvikle skadelige subsidier der de finnes, slik at konsekvensene for miljøet avdekkes, samtidig som det tas fullt ut hensyn til utviklingslandenes særlige behov og situasjon og eventuelle skadelige konsekvenser for deres utvikling begrenses mest mulig og på en måte som beskytter de fattige og de berørte lokalsamfunnene

- Norge må eliminere de indirekte subsidiene til petroleumsindustrien. Delvis statseide selskaper må instrueres om å påse at bærekraftshensyn blir tatt gjennom hele verdikjeden, og at de rapporterer regelmessig på fremskritt på dette området.
-

Mål 13: Bekjempe klimaendringer og konsekvensene av disse

Disse har bidratt: WWF-Norge, Caritas, Utviklingsfondet, Regnskogfondet

1. Redegjørelse

Klimaendringene er den største utfordring verdenssamfunnet står overfor i det 21. århundre. Verden er i dag på vei mot gjennomsnittlig global temperaturstigning som vil passere 2°C rundt 2050, med de dramatiske konsekvenser dette vil medføre. Paris-avtalen fra desember i fjor forplikter *alle land* til å gjøre *det de kan* for å holde temperaturøkningen «godt under 2°C og etterstrebe å begrense temperaturøkningen til 1,5°C». For å nå dette må det settes ambisøse mål for kutt i industriell/fossil sektor, samtidig som vi øker innsatsen for å stanse ødeleggelsen av verdens skoger og andre viktige økosystemer. Dette betyr at det med det samme må settes i gang et skifte til bærekraftig, fossilfri utvikling, i alle verdens land. Endringen vil måtte skje på globalt, nasjonalt og lokalt nivå. Det kanskje viktigste elementet i denne omleggingen vil være en tverrgående holdningsendring, gjennom alle lag av økonomien, og i alle samfunn, i retning av å alltid velge klimasmarte løsninger som ikke truer biologisk mangfold, matsikkerhet og urfolks rettigheter. Vår forståelse av klimaendringene må endres fra å se det som vår tids største problem, til å se det som en stor mulighet. Enda raskere teknologiutvikling, bredere folkelig oppslutning om arbeidet for en fossilfri verden, og sterk økonomisk og politisk konkurranse vil være viktige utslag av denne holdningsendringen.

Mål # 13 har implikasjoner for svært mange av de 16 andre målene (SDGs). Fortsatt økonomisk vekst er i mange tilfeller en nødvendighet for å bekjempe sult og fattigdom, og hittil i historien har vi opplevd en direkte sammenheng mellom økonomisk vekst og utslipp av klimagasser. Denne sammenhengen må brytes for å få til det nødvendige globale grønne skiftet, samtidig som vi må akseptere at en rekke fattige land vil ha en betydelig økning i sine utslipp i årene som kommer. Det betyr at industrialiserte land i OECD, og mange av mellominntektslandene må redusere sine utslipp dramatisk for å unngå en global oppvarming på over 1,5°C.

Norsk klimapolitikk er preget av en rekke forskjellige mål, for forskjellige tidsperioder. I følge klimaforliket skal Norge redusere nasjonale utslipp med 15-17 millioner tonn CO₂ ekvivalenter (mtCO₂) innen 2020, og være klimanøytralt i 2030. Samtidig søker vi om å bli med i EUs klimaregime, som også har bestemt at utslippene samlet sett må ned med ca 40 % i forhold til 1990, også innen 2030. Det kan bety at Norge må redusere utslipp i andre land med opptil 31 millioner tonn, og de innenlandske utslippene må ned med 21 mtCO₂. Imidlertid åpner EUs system for kvotehandel innen EU (ETS), både i kvotepliktig sektor (industri, petroleum) og ikke-kvotepliktig sektor (transport, landbruk, bygninger). Både nåværende og tidligere regjeringer har uttalt at man regner med i stor grad å benytte seg av slike såkalte fleksible mekanismer, altså delvis kjøpe seg fri fra kravet om å gjøre omstillinger i Norge, gjennom å finansiere utslippsreduksjoner for eksempel i Polen eller Romania.

1. Drøfting:

Bærekraftsmål 13 er et av de mest utfordrende målene blant SDG-ene. Å nå dette målet på nasjonalt plan vil bli en stor utfordring for myndigheter og innbyggere. Det har vært ført en aktiv klimapolitikk i landet på en del områder, for eksempel gjennom innføringen av CO₂-avgift og medlemskapet i ETS, satsingen på elbiler og testanlegget for karbonfangst- og lagring (CCS). Men utslippene har vokst på nasjonalt plan. Politikerne har i stor grad tenkt på kvotehandel og fleksible mekanismer som midler som får de globale utslippene ned, mens vi i Norge ikke trenger å legge om. Dette har vært bygget på det samfunnsøkonomiske prinsippet om at investeringene må settes inn der man får mest reduksjon

av de globale utslippene for pengene. Denne tankegangen medfører at andre land kan få et forsprang når det gjelder omstilling til en fossilfri framtid (som ikke ligger så veldig langt inn i framtiden). Norge med sin enorme petroleumsbaserte rikdom har dessuten et moralsk ansvar for å omstille seg raskt.

Norsk landbasert industri har riktignok respondert positivt på statlige reguleringer, CO₂-avgift og tilknytningen til ETS, mens petroleumsindustrien og veitrafikken har økt sine utslipp siden 1990, med hhv. 91% og 31%. For at vi skal kunne redusere våre utslipp raskt nok, og i tilstrekkelig omfang til å nå de mål vi allerede har satt oss, må arbeidet for å redusere utslipp intensiveres, spesielt fra transportsektoren og fra petroleumsindustrien. Det vil være illusorisk å tro at norsk olje og gassutvinning kan vokse i årene som kommer. I stedet vil leting og utbygging av nye felt måtte opphøre, mens de eksisterende felt og vedtatte utbygginger kanskje kan opprettholdes så lenge reservene varer og det er et marked for produktene.

På litt lengre sikt må vi skjerpe målene ytterligere for å tilfredsstille Parisavtalens ambisjon om å holde den globale oppvarming nærmere 1.5°C, siden de eksisterende målene har blitt utviklet med basis i togradersmålet.

Norge har ikke gjort nok for å tilpasse våre byer og vår infrastruktur til et klima i endring, og til stigende havnivå. I årene som kommer vil vi se mer flom, ras og uvær, og behovet for investeringer i beredskapsordninger er raskt økende. Noen steder i landet ser man at bevisstheten om viktigheten av å ta klimahensyn er til stede, men det er langt igjen før denne bevisstheten er generalisert i nasjonal og lokal forvaltning så vel som næringslivet. Forsikringsordninger for naturskade vil bli utfordret.

Både landbruket og marin sektor i Norge kan gi verdifulle bidrag til en fossilfri verdiskapning. Dette må skje gjennom å legge til rette for økt opptak av CO₂ i skog- og landsektoren, økt bruk av biomasse til materialer, til matproduksjon og som drivstoff. Samtidig vil matproduksjonen kunne trues av endringer i nedbørsmønstre, nye plantesykdommer og endret temperatur.

Klimafinansiering er avgjørende, både som et redskap for å redusere utslipp og øke motstandskraft i utviklingsland, og et norsk bidrag for å oppfylle Paris-avtalen og andre internasjonale forpliktelser. Norge har et av verdens høyeste nivåer av klimafinansiering i forhold til folketallet. Imidlertid regner regjeringen norske bidrag til forskjellige klimaformål i utviklingsland som en del av den generelle utviklingsbistanden (ODA). Selv om det er bred politisk enighet om at ODA skal ligge på 1% av BNP, er denne bevilgningen sterkt presset av behovet for økt humanitær innsats, og mye penger blir omdirigert til asylmottak i Norge. Norge er et land som har en relativt solid finansiell situasjon, og en særdeles stor gjennomsnittsinntekt i befolkningen. Det vil derfor hevdes av mange at vår evne til å bidra tungt til klimafinansiering må oppfattes som en forpliktelse til å styrke bidragene, og inngå langsiktige forpliktelser. Langsiktig klimabistand vil også kunne gi en mer stabil og tryggere verden, og bidra til det humanitære arbeidet.

Norges antagelig kraftigste verktøy for klimafinansiering og et globalt grønt skifte er Statens Pensjonsfond Utland (SPU), verdens største statlige investeringsfond. Prinsippene det styres etter har en viktig signaleffekt i verdens investormiljøer. Med et infrastrukturmandat som foreslått under vil SPU være med å drive teknologit utviklingen framover og prisene på fornybar energi ned. Det er også svært sannsynlig at en dreining av investeringer fra fossil industri, til fornybar energi, vil være svært

lønnsom i det lange løp.

1. Anbefalinger til hva Norge bør gjøre hjemme og ute:

Alle delmålene under mål 13:

13.1. Styrke evnen til å stå imot og tilpasse seg klimarelaterte farer og naturkatastrofer i alle land.

- På nasjonalt og lokalt plan må klimatilpasning innarbeides i alt planarbeide, koordinert fra regjeringsnivå. Beredskapsplaner må utarbeides for å møte ekstremvær, avlingssvikt og annet, mens beredskapsetatene må få de nødvendige ressurser for å møte utfordringene.
- På internasjonalt nivå må Norge bidra til kapasitetsbygging, tidlig-varslings-systemer og forsikringsordninger for å gjøre utviklingsland bedre rustet til å håndtere både plutselige ekstremvær og klimaskader som skjer over lang tid.
- Norge bør bidra til å styrke forskningskapasitet, institusjonelle strukturer og finansieringsmekanismer slik at utviklingsland kan utvikle klimasmart landbruk i stor skala.

13.2 Innarbeide tiltak mot klimaendringer i politikk, strategier og planlegging på nasjonalt nivå.

- Arbeidet for å få Norges innenlandske utslipp ned må intensiveres. Utbygging av et moderne jernbanenett i Norge og med forbindelse til Europa må forseres, og andre kollektive, fossilfrie transportløsninger må prioriteres, spesielt rundt de store byene.
- Alle nye oljefelt elektrifiseres fra land. Stanse all subsidiering av letevirksomhet. Vurdere en økning av CO₂-avgiften.
- Intensivere arbeidet med energieffektivisering. Styrke utbyggingen av fornybare energikilder
- Norge må vedta en ambisiøs klimalov med nasjonale utslippsmål for 2020, 2030 og 2050. Når loven kommer, må regjeringen hvert år levere klimabudsjetter sammen med statsbudsjettet. De nye klimabudsjettene må vise hvordan regjeringen planlegger å nå klimamålene for 2020, 2030 og fram mot 2050, og dessuten beskrive hvordan det foreslåtte statsbudsjettet kommer til å påvirke Norges klimautslipp.

13.3 Styrke enkeltpersoners og institusjoners evne til å motvirke, tilpasse seg og redusere konsekvensene av klimaendringer og deres evne til tidlig varslings, samt styrke kunnskapen og bevisstgjøringen om dette.

- I et demokrati som det norske vil det være avgjørende at innbyggerne har forståelse for utfordringene som klimaendringene skaper, hva som kreves av tiltak og tilpasninger, og hvilke internasjonale forpliktelser Norge har bl.a. gjennom Paris-avtalen. Artikkel 12 i avtalen forplikter derfor landene til en bred innsats som kan bidra til at befolkningen slutter opp om klimatiltakene. Hvert land har som kjent utfra denne avtalen en forpliktelse til å sette inn *egne* mål og tiltak for å lykkes.
- Gjennom utdanningstiltak på alle nivåer og informasjonskampanjer må Norge derfor sikre et tilstrekkelig kunnskapsnivå i befolkningen. Det er ikke tilstrekkelig at dette overlates til en mer eller mindre tilfeldig offentlig mediedebatt. Norge må sette inn

tiltakene på en slik måte at befolkningen blir best mulig kjent med klimatrusselen som angår alle, men på sikt særlig den yngre delen av innbyggerne.

- Offentlige institusjoner må settes i stand til å bidra ut fra sine faglige forutsetninger, og det må settes av økonomiske og faglige ressurser til dette.
- Det bør stilles midler til disposisjon slik at frivillige organisasjoner kan søke om støtte til å bidra i en innsats for økt kunnskap om klimaendringene, tilpasning og hvordan den enkelte og institusjoner kan bidra i forebyggende, konstruktiv innsats.

13.a Gjennomføre forpliktelsene som de utviklede landene som er part i FNs rammekonvensjon om klimaendring, har påtatt seg for å nå målet om i fellesskap og innen 2020 å skaffe 100 milliarder dollar per år fra alle kilder for å møte utviklingslandenes behov for å innføre hensiktsmessige klimatiltak og gjennomføre dem på en åpen måte, og fullt ut å operasjonalisere Det grønne klimafondet ved at fondet snarest mulig tilføres kapital.

- Norge må bekrefte at Det grønne fondet (GCF) og Tilpasningsfondet skal være viktige kanaler for norsk klimafinansiering, før og etter 2020, og oppfylle løftet om NOK 400 millioner pr år til GCF, og NOK 3 milliarder per år til REDD+ i utviklingsland. Norge vil tilstrebe en lik fordeling mellom bevilgninger til tilpasning og til utslippsreduksjoner. Klimafinansiering må komme i tillegg til bistandsbudsjettet. Norge bør dessuten signalisere en intensjon om å trappe opp klimafinansieringsandelen av statsbudsjettet til 1% innen 2020, samtidig som «tradisjonell» ODA opprettholdes på 1%.
- Norges innsats for utbygging av fornybar energi og energiøkonomisering må tas opp igjen til tidligere nivåer. Vi foreslår at det opprettes et ambisiøst og helhetlig program for bistand til fornybar energi som skal gjøre Norge i stand til å levere både bekjempelse av klimaendringer og bevaring av skog, men også på FNs bærekraftsmål om energitilgang. Denne typen støtte til småskala fornybarløsninger som bidrar til å bekjempe fattigdom, skiller seg kraftig fra den mer tradisjonelle norske energibistanden til storskala kraftutbygging og strømnett, og krever en egen tilnærming.
- SPU bør få mandat til å investere direkte i fornybar energi, som solparker og vindenergianlegg, heller enn bare i aksjer. Med et infrastrukturmandat vil SPU være med å drive teknologiutviklingen framover og prisene på fornybar energi ned. Det er også svært sannsynlig at en dreining av investeringer fra fossil til fornybar energi vil være svært lønnsom i det lange løp. Norge må signalisere en intensjon om en aktiv bruk av SPU for å bidra til finansiering av fornybar energi, energieffektivisering, og andre former for utslippsreduksjon, og fullstendig uttrekk fra kullindustrien og på sikt fossil energi generelt.
- *13.b Fremme ordninger for å styrke evnen til effektiv planlegging og forvaltning knyttet til klimaendringer i de minst utviklede landene og små utviklingsøystater, blant annet med vekt på kvinner og ungdom samt lokale og marginaliserte samfunn.*
- I Technical Examination Process (TEP) for klimatilpasning bør Norge støtte arbeidet mot bedre systemer for meteorologisk og hydrologisk tjenester, og at de er lett tilgjengelig til bøndene og mest sårbare gruppene i Utviklingsland.
- Norge anerkjenner at landbruket er høy sensitiv til klimarisiko, og at TEP bør støtte både Tilpasning Komiteen og LEG ekspert gruppe, for at nasjonale tilpasningsplaner har med seg

relevant forsknings, og tiltak som kunne være avgjørende for å øke motstandsdyktighet i landbruket i utviklingsland.

Hvordan norske organisasjoner bidrar til å nå målene:

Eksempler fra WWF-Norge:

Grønt skifte i Kasese i Uganda: Folk bytter ut parafinlamper med elektrisk lys ladet opp av sola og moderne kokeovner som sparer energi. Ren energi leverer reduserte og unngåtte klimagassutslipp, men også økt velstand og bedre helse

Bærekraftige byer i Kina: prosjektet LowCarbon City Initiative gir lavere klimagassutslipp og mindre forurensing gjennom å utvikle lavutslippsmodeller for transport, bygninger og avfallshåndtering i kinesiske byer.

Eksempel fra Regnskogfondet:

Hindre klimaendringer ved å gjenopplive agroskogbruk i den ecuadorianske Amazonas: I Ecuador jobbet 30 kvinner fra lokalsamfunnet Canelos tilhørende urfolksgruppen Kichwa med å gjenopplive deres tradisjonelle kunnskap om bærekraftig agroskogbruk med et fokus på klima. De hadde sluttet med å opprettholde et stort utvalg av nyttige arter og trær. Men gjennom prosjektet plantet de totalt 10,344 planter av 141 forskjellige arter inkludert medisinske planter og trær for å bygge hus. Som en konsekvens av prosjektet, ble deres tradisjonelle kunnskap gjenopplive, og nå er de i bedre stand til å bevare skogen, tilpasse seg til klimaendringene, og øke sin matsikkerhet.

Eksempel fra Utviklingsfondet:

Bidra til å styrke sårbare lokalsamfunns motstandsdyktighet og tilpasningskapasitet til klimaendringene. Ved å støtte lokale såfrøsystemer gjennom tiltak for bevaring, videreutvikling og bruk av plantegenetiske ressurser, vil tap i landbrukssektoren på grunn av klimaendringer reduseres. Lokale såfrøbanker sikrer at lokalt tilpasset såfrø av høy kvalitet er tilgjengelig for bønder til enhver tid. Dette er spesielt viktig i krisetider, hvor lokale frøbanker har sikret tilgang på frø etter store avlingstap på grunn av tørke, flom eller andre nødsituasjoner som jordskjelvet i Nepal i 2015. Norge bør støtte lokale såfrøsystemer gjennom økt finansiering, kapasitetsbygging og rettslig annerkjennelse av lokale såfrøbanker. Utviklingsfondet har støttet 79 lokale frøbanker i Etiopia, Mellom-Amerika og Asia, og med dette gitt såfrøssikkerhet til mer enn 55,000 husholdninger, eller om lag 400,000 mennesker. Lokal bevaring av biologisk mangfold er en forutsetning for nasjonal og global bevaring av plantegenetiske ressurser. Dette er matproduksjonens viktigste sikkerhetsnett mot klimakriser, og garantien for framtidens matsikkerhet.

Mål 14: Bevare og bruke hav- og marine ressurser på en bærekraftig måte

Disse bidro: Naturvernforbundet, Greenpeace, WWF-Norge, Forum for Utvikling og Miljø

1. Redegjørelse

Livet i havet og menneskene som avhenger av det er i dag under sterkt press. Bestandene av marine arter er halvert siden 1970, ifølge [WWFs Living Blue Planet Report](#), med overfiske, forurensning, havforsuring og ødeleggelse av habitater som viktige årsaker. I følge [FNs organisasjon for ernæring og landbruk \(FAO\)](#) er 90% av verdens fiskebestander enten fullt utnyttet, eller overfisket. Ulovlig, urapportert og uregulert fiske koster det globale samfunnet opp mot 23 mrd. dollar årlig, samtidig som det ødelegger våre marine økosystem. Svak lokal og regional forvaltning truer det marine ressursgrunlaget, undergraver offentlig administrasjon og kan nære korrupsjon.

Bærekraftmål 14 har som mål å stoppe denne negative trenden. Viktige marine økosystem skal vernes, fiskeriresurser skal forvaltes bærekraftig og forurensning og forsøpling skal reduseres.

2. Drøfting

Norge har store produktive havområder og forvalter fiskerier og marine økosystemer av stor global betydning. Både den norske fiskeriflåten og den norske oppdrettsnæringen er store industrier med avgjørende betydning for livet i havet på en global skala. Selv om Norge har kommet langt innen en del av fiskeriforvaltningen gjenstår fortsatt mye arbeid dersom bærekraftmål 14 skal nås.

Norge ligger langt etter når det kommer til marint vern. Samtidig er petroleumsutvinning og gruvedrift en økende fare for viktige områder for det marine livet i norsk farvann. Det trengs en sterkere innsats fra norske myndigheter for å ta vare på de unike marine økosystemene som Norge forvalter for ettertiden. Som en betydelig aktør i Arktis har Norge også et spesielt globalt ansvar for den arktiske naturen og bør jobbe for etablering av nye arktiske verneområder.

Det trengs en ambisiøs og omfattende, global innsats for livet i havet. Norge bør ta på seg lederrollen i dette arbeidet. Et koordinert internasjonalt krafttak for å styrke forvaltningen er nødvendig for å unngå kollaps i de marine økosystemene, og her kan Norge bidra. Norge har stor kompetanse, troverdighet og ressurser til å styrke forvaltningen av våre globale marine ressurser, og må ta en lederrolle for å holde temaet høyt på den internasjonale dagsorden. Norges arbeid med integrerte forvaltningsplaner for havområder er verdensledende, og et viktig og avgjørende verktøy for å sikre en langsiktig forvaltning av marine ressurser. Dette er et område hvor Norge kan bistå andre land og regioner, men for å få dette til må også bistandsstøtte til feltet økes.

Både i nasjonalt og internasjonalt arbeid for livet i havet er det viktig å sikre at fiskeressursene kommer lokalbefolkning og kystsamfunn til gode, samtidig som en sikring bærekraftig forvaltning av alle fiskerier.

3. Hva Norge bør Norge gjøre hjemme og ute

Norges internasjonale bidrag

Norge bør ta initiativet til å starte et større internasjonalt program for å redde livet i havet. Programmet må ha et større, regionalt fokus og sette naturressursen – et levende hav – i sentrum. Styrking av lokal forvaltningskompetanse, støtte til regionalt samarbeid om delte marine ressurser og støtte til lokal fattigdomsbekjempelse gjennom bærekraftig fiskeri må bli sentralt i et slikt

internasjonalt initiativ. Det nyopprettede programmet "Fisk for utvikling" bør styrkes og kan bli en del av et slikt globalt krafttak.

Norge har etterhvert fått en sterk internasjonal posisjon i arbeidet for å bekjempe fiskerikriminalitet, og Norge bør jobbe aktivt for å få flere viktige fiskerinasjoner til å forplikte seg og støtte opp under en styrket internasjonal innsats mot fiskerikriminalitet.

Norge har tatt til orde for at harmonisering av fangstsertifikater i verdens fiskerier. Dette er et viktig arbeid mot ulovlig fiske og dette må følges opp økonomisk slik at Verdens matvareorganisasjon (FAO) kan gjennomføre dette arbeidet.

Implementering av bærekraftsmål 14 i Norge

Delmål under mål 14

- *14.1 Innen 2025 forhindre og i betydelig grad redusere alle former for havforurensning, særlig fra landbasert virksomhet, herunder forurensning forårsaket av flytende vrakrester og næringsstoffer.*
 - o Kunnskap, beskrivelse og dermed også håndtering av marin forsøpling mangler i forvaltningsplanen for Norskehavet fra 2009. En oppdatering av forvaltningsplanen for Norskehavet må inneholde mål om og tiltak mot marin forsøpling.
 - o Det må innføres nasjonalt forbud mot sjødeponi av restmasser fra gruvedrift, og arbeides for at Londonkonvensjonens reguleringer også skal gjelde avfall fra landbaserte kilder.
- *14.2 Innen 2020 forvalte og verne økosystemene i havet og langs kysten på en bærekraftig måte for å unngå omfattende skadevirkninger, blant annet ved å styrke systemenes motstandsevne og iverksette gjenopprettende tiltak for å gjøre havene sunne og produktive.*
 - o De helhetlige og økosystembaserte forvaltningsplanene for norske havområder må oppdateres hvert femte år og revideres hvert tiende år
 - o Det må utarbeides en handlingsplan for å bedre situasjonen for sjøfuglene. Dette inkluderer å utrede hvilke sjøfugler som bør bli prioriterte arter, samt ta initiativ til å starte arbeidet med en nordisk tiltaksplan.
 - o Det fastsettes et mål om at 15 prosent av forringede økosystemer skal være restaurert innen 10 år, og lages en strategi for hvordan dette skal kunne gjennomføres^[SL1]
 - o Innføre krav om at all oppdrettslaks dobbeltmerkes innen 2020, på en måte som gjør at rømt fisk enkelt kan identifiseres og spores tilbake til opprinnelse
 - o Sørge for at trafikklyssystemet som skal implementeres i havbruksnæringen er i tråd med kvalitetsnormen for villaks slik at samlet miljøbelastning er avgjørende
- *14.3 Mest mulig begrense og håndtere konsekvensene av havforsuring, blant annet gjennom økt vitenskapelig samarbeid på alle nivåer*
 - Mer forskning på konsekvensene av havforsuring på økosystemer i norske farvann er nødvendig for å sikre en god forvaltning også i fremtiden.
- *14.4 Innen 2020 innføre effektive tiltak for å regulere høsting og få slutt på overfiske, ulovlig, urapportert og uregulert fiske samt ødeleggende fiskemetoder, og iverksette vitenskapelig baserte forvaltningsplaner for at fiskebestandene snarest mulig kan gjenopprettes minst til et nivå som kan gi best mulig bærekraftig avkastning ut fra bestandenes biologiske særtrekk*

- Norske myndigheter bør aktivt bruke sin rolle i UNODC og jobbe for at flere viktige fiskerinasjoner forplikter seg til en styrket internasjonal innsats for å bekjempe fiskerikriminalitet
- Norske myndigheter bør sørge for at destruktive fiskemetoder i Barentshavet som skader viktige bunnhabitater blir utfaset.

14.5 Innen 2020 bevare minst ti prosent av kyst- og havområdene, i samsvar med nasjonal rett og folkeretten og på grunnlag av den beste vitenskapelige kunnskapen som er tilgjengelig

- o Norske myndigheter må utarbeide en helhetlig marin verneplan innen utgangen av 2018, med mål om at 10 prosent av havområdene innenfor territorialgrensen skal vernes, og at det opprettes marint beskyttede områder som tilsvarer 10 prosent av havområdene utenfor territorialgrensen.
- Sørge for at de 33 resterende områdene i dagens marine verneplan vernes snarest mulig, med siste frist før utgangen av 2020
- Norske myndigheter må sørge for at viktige områder for økosystemene i norske farvann ikke utsettes for større inngrep. Dette gjelder for eksempel havområdene utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja

14.6 Innen 2020 forby visse former for fiskerisubsidier som bidrar til overkapasitet og overfiske, avskaffe subsidier som bidrar til ulovlig, urapportert og uregulert fiske samt unngå å innføre nye tilsvarende subsidier, og samtidig erkjenne at en hensiktsmessig og effektiv særbehandling og differensiert behandling av utviklingslandene og de minst utviklede landene bør være en integrert del av Verdens handelsorganisasjons forhandlinger om fiskerisubsidier

14.7 By 2030, increase the economic benefits to Small Island developing States and least developed countries from the sustainable use of marine resources, including through sustainable management of fisheries, aquaculture and tourism

14.a Increase scientific knowledge, develop research capacity and transfer marine technology, taking into account the Intergovernmental Oceanographic Commission Criteria and Guidelines on the Transfer of Marine Technology, in order to improve ocean health and to enhance the contribution of marine biodiversity to the development of developing countries, in particular small island developing States and least developed countries

14.b Gi fiskere som driver småskala fiske med enkle redskaper, tilgang til marine ressurser og markeder

- Anbefalingene fra Tveterås-utvalget som svekker vårt felles eierskap over fiskeressursene må ikke gjennomføres. Fiskeressursene må komme lokalbefolkning og kystsamfunn til gode, og betingelsene for et levende kystfiske, med lokal foredling av ressursene, må bestå.

4. Hvordan bidrar norske organisasjoner til å nå målene?

Norsk sivilsamfunn har opparbeidet betydelig kompetanse på havforvaltning og marint vern. Dette reflekteres i arbeid både nasjonalt og internasjonalt. Sivilsamfunnsorganisasjonene bidrar med fagkompetanse og innspill i forvaltningen av norske havområder. Opplysningsarbeid og det å gjøre viktigheten av god havforvaltning kjent blant folk er også en viktig del av organisasjonenes arbeid. Flere organisasjoner jobber også opp mot næringen, markedet og forbrukere gjennom sertifiseringsordninger som ASC og MSC, samt egne sjømatråd og guider. Flere av organisasjonene

bidrar også til å løfte disse problemstillingene internasjonalt og bidrar selv gjennom bistandsprogrammer innen fiskeriforvaltning.

• **Eksempler på arbeid som bidrar til at mål 14 nås:**

- WWF arbeider aktivt for å bidra til mer bærekraftige metoder i norske fiskerier, inkludert gjennom merkevareordningen Marine Stewardship Council (MSC), blant annet for å redusere utkast i rekefisket.
 - WWF har utarbeidet sjømatguiden, som gjør at norske forbrukere kan velge fisk fra fiskerier som forvaltes bærekraftig
 - WWF arbeider aktivt for å bidra til mer bærekraftige metoder i oppdrettsindustrien, blant annet ved å få på plass strengere bestemmelser for sertifiseringsordningen Aquaculture Stewardship Council (ASC)
 - Naturvernforbundet arbeider aktivt mot dumping av gruveavfall i norske fjorder og for en internasjonal regulering av denne miljøskadelige metoden å handtere gruveavgang.
 - Naturvernforbundet arbeider mot plastforsøpling av havet, blant annet ved å oppmuntre til strandrydding i hverdagen og unngå produkter med mikroplast.
 - Naturvernforbundet arbeider for en mindre miljøskadelig oppdrettsnæring.
 - Naturvernforbundet arbeider for å sikre Lofoten, Vesterålen og Senja og andre sårbare havområder mot oljeutvinning.
 - Greenpeace jobber for at Norges internasjonale forpliktelse om å verne 10 prosent av havområdene vi forvalter innen 2020 overholdes.
 - Greenpeace jobber at områder som tidligere var beskyttet av polis beskyttes mot menneskelig aktivitet, da klimaendringens smelting av polisen ikke må sees på som en forretningsmulighet.
-

Mål 15: Beskytte, gjenoppbygge og fremme bærekraftig bruk av jordas økosystemer, sikre bærekraftig forvaltning av skog, trygge artsmangfoldet, bekjempe ørkenspredning og stoppe og reversere erosjon.

Disse bidro: WWF-Norge, Naturvernforbundet, Regnskogfondet, Utviklingsfondet, Forum for Utvikling og Miljø (ForUM)

1. Redegjørelse

Naturmangfoldet er truet. Globalt er vi trolig på vei inn i den sjette masseutryddelsesperioden jorda har opplevd. Intakt natur og arter forsvinner i et urovekkende tempo, samtidig som det også er dokumentert dramatiske bestandsreduksjoner hos mange arter i løpet av få tiår. Arealendringer er den største trusselen mot naturmangfoldet i dag, mens trusselen fra klimaendringer er økende. Samtidig er en robust og rik natur en viktig livsforsikring mot et klima i endring. FNs bærekraftsmål styrker og understreker naturmangfoldsmålene som ble vedtatt under Konvensjonen om biologisk mangfold (CBD); Aichi-målene. Regjeringen la i desember 2015 fram Naturmangfoldmeldingen (Meld. St. 14 - Natur for livet), hvis formål er å presentere en handlingsplan for hva Norge må gjøre for å stanse tapet av naturmangfold og oppfylle målene Norge politisk har forpliktet seg til gjennom CBD.

2. Drøfting

Bærekraftsmål 15 tar inn i seg en rekke av Aichi-målene. For å nå dette målet er det både behov for mer kunnskap om naturmangfold og å gjennomføre omfattende tiltak. I bunnen trengs det økologiske grunnkartet, en landsdekkende kartlegging av naturtyper. I tillegg er det nødvendig å beskrive dagens tilstand til hovedøkosystemene, hvilken tilstand de bør ha, og hvilke tiltak som er nødvendige for å oppnå dette. Internasjonalt bør Norge bidra til et kunnskapsløft for natur i samarbeid med FNs naturpanel (IPBES) og den globale infrastrukturen for åpen deling av verdinøytrale data om naturmangfold, GBIF (Global Biodiversity Information Facility).

Norge har forpliktet seg til å verne og bevare 17 % av naturen på land og restaurere minst 15 % av degraderte økosystemer. Totalt har omtrent 17 % blitt vernet, men vernet er ikke representativt. Mens hele 33 prosent av norsk fjellnatur er vernet, er andre natur- og landskapstyper er dårlig representert. For å sikre et representativt utvalg av norsk natur, jf. Aichimål 11, må det opprettes flere verneområder, både som nasjonalparker og naturreservater. Spesielt kystnatur, produktiv skog i lavlandet, og større, sammenhengende områder som ikke ligger på fjellet er dårlig representert. Samtidig er det et klart behov for å ivareta de områdene som alt er vernet, gjennom skjøtsel der dette er nødvendig for å sikre verneverdiene. Dette inkluderer blant annet fjerning av skadelige, fremmede arter. Det trengs en plan for restaurering av degraderte økosystemer, både for å oppfylle Aichimål 15, og for å kunne oppnå tilstrekkelig og representativt vern av økosystemer. Dette må kombineres med supplerende verneplaner for å utvide og/eller knytte sammen eksisterende verneområder der dette er hensiktsmessig for å bedre ivareta de naturverdiene som skal sikres. Flere verneområder er for små eller ligger for langt fra hverandre for å oppfylle betingelsene til gode livsmiljøer for truede arter. Til sist er det behov for å ta i bruk verktøyene for å bevare truede arter

og naturtyper utenfor verneområder - prioriterte art og utvalgt naturtype - i mye større grad enn hva tilfellet er i dag. Antall prioriterte arter er i dag meget lavt sammenlignet med hva direktoratet opprinnelig anbefalte, og en stor rekke arter har behov for sterkere beskyttelse.

Å frambringe den kunnskapen som trengs er ikke nok, den må også benyttes. Det er derfor avgjørende å øke kunnskaps- og kompetansenivået i kommunene, som står for det meste av dagens forvaltning av norsk natur.

Internasjonalt forventes det at Norge bidrar til finansieringen av agenda 2030. Norge har en god tradisjon for å drive innovativ miljørettet bistandsarbeid og har bidratt til å bremse tapet av naturmangfold spesielt gjennom sin klima og skogsatsing. Norsk utviklingspolitikk må bidra til å stanse tap av naturmangfold og støtte bærekraftig forvaltning av økosystemer. Norge er i en god posisjon til å utnytte erfaringene fra klima og skogsatsingen til å starte lignende programmer for andre naturtyper.

Det er også behov for bedre kunnskap om hvordan norsk virksomhet i utlandet, handel og investeringer påvirker økosystemer og biologisk mangfold i andre land, for eksempel regnskogsområder. Norge gjør en stor innsats for bevaring av tropisk skog, og spiller en aktiv rolle i arbeidet for bevaring av biologisk mangfold og andre globale miljøspørsmål. Norske myndigheter har ikke tilsvarende oppmerksomhet rettet mot å forhindre at norsk virksomhet og investeringer fører til miljøødeleggelser eller økt press på sårbare økosystemer utenfor landegrensene.

3. Hva Norge bør Norge gjøre hjemme og ute?

Delmål under mål 15:

- 15.1 *Innen 2020 sikre bevaring, gjenoppretting og bærekraftig bruk av ferskvannsbaserte økosystemer og tjenester som benytter seg av disse økosystemene, på land og i innlandsområder, særlig skoger, våtmarker, fjell og tørre områder, i samsvar med forpliktelser i henhold til internasjonale avtaler*
- Igangsette arbeidet med å lage miljøkvalitetsnormer for økosystemene innen 2020, og legge fram en miljøkvalitetsnorm for myr innen utgangen av 2017.
- Det fastsettes et mål om at 15 prosent av de forringede økosystemer skal være restaurert innen 10 år, og lages en strategi for hvordan dette skal kunne gjennomføres.
- Sette mål om strengt vern av 10 % av den produktive skogen, samt lage en strategi for hvordan dette skal gjennomføres
- Styrke standardisert overvåking av natur, blant annet av forvaltningsprioriterte arter og naturtyper
- Overføre ansvaret for Naturindeksen fra Miljødirektoratet til Artsdatabanken, og gi Artsdatabanken i oppdrag å utvikle Naturindeksen slik at kunnskap om truede arter og naturtyper, fremmede arter med høy økologisk risiko, og bestandenes status reflekteres i indikatorene til Naturindeksen.
- Utvide dagens ordning med utvalgte kulturlandskap fra 22 til 100 områder innen 2025
- Utarbeide en miljøkvalitetsnorm for pollinerende insekter
- Gjennomføre nasjonalparkplanen av 1992 med de områdene som gjenstår i planen, og i tillegg fatte positive vernevedtak knyttet til nasjonalparkene Jomfruland, Raet og Lofotodden, samt starte formell verneprosess for å opprette nasjonalpark i Østmarka og Prekestolen.
- Utarbeide en verneplan for kystnær vassdragsnatur

- Innføre en nasjonal målsetning om gruver uten avfall, samt et system med grønne avgifter og insentiver med målsetning om å redusere og på sikt fjerne bruk av ytre deponi av restmasser fra gruvedrift.
- *15.2 Innen 2020 fremme gjennomføring av en bærekraftig forvaltning av all slags skog, stanse avskoging, gjenopprette forringede skoger og i betydelig grad øke skoggjenreising og nyplanting på globalt nivå*
- Forby hogst i skog eldre enn 160 år, som kun utgjør 2,4 % av den produktive skogen i Norge
- Fjerne miljøfiendtlige subsidier, som til hogst i bratt terreng, til skogsbilveier, og til gjødsling av skog
- Gjeninnføre INON som forvaltningsbegrep, og gjeninnføre forbudet mot subsidiering av skogsbilveier inn i villmarkspregede områder
- Fortsatt prioritere den internasjonale klima- og skogsatsingen
- Regjeringen bør også ta initiativ for å sikre at norske bedrifter med utenlandsinvesteringer, særlig i sektorer der det er risiko for negative effekter på sårbare økosystemer, må rapportere på hvordan de ivaretar hensynet til naturmangfold og økosystemtjenester i sin virksomhet
- *15.3 Innen 2030 bekjempe forørkning, gjenopprette forringet land og dyrkingsjord, herunder landområder som er rammet av forørkning, tørke og oversvømmelser, og arbeide for en verden uten landforringelse.*
- Legge stor vekt på klimatilpasning i arbeidet med å motvirke effektene av klimaendringene. Betydelige norske bidrag til arbeidet med klimatilpasning i Sahel, Etiopia og andre utsatte land og områder, bidra til styrket matsikkerhet gjennom støtte til klimasmart landbruk, irrigasjon og treplanting.
- *15.4 Innen 2030 sikre bevaring av økosystemer i fjellområder, herunder deres biologiske mangfold, slik at de skal bli bedre i stand til å yte viktige bidrag til en bærekraftig utvikling*
- Det trengs gode kunnskapssystemer for å kunne følge med på utviklingen av høstbare arter og iverksette tiltak når det trengs. Norske myndigheter må derfor etablere miljøkvalitetsnormer for jaktbare arter i fjellet, så som villrein, hare, lirype og fjellrype.
- *15.5 Iverksette umiddelbare og omfattende tiltak for å redusere ødeleggelsen av habitater, stanse tap av biologisk mangfold og innen 2020 verne truede arter og forhindre at de dør ut.*
- Opptrappingsplan for å øke antall prioriterte arter og utvalgte naturtyper i Norge
- Utarbeide en handlingsplan for sjøfugler
- Igangsette et nytt forskningsprogram som ser på økosystemfunksjoner og økosystemtjenester og sammenhenger mellom disse, samt naturmangfoldets verdier, status og utviklingstrender.
- Sørge for at svartelista over fremmede skadelige organismer og rødlistene over truede arter og naturtyper oppdateres jevnlig, og minst hvert femte år.
- Sikre at norske utenlandsinvesteringer (særlig gjennom SPU), handels- og importpolitikk og offentlige innkjøp ikke bidrar til ødeleggelse av sårbare økosystemer og naturområder, eller øker presset på naturmangfoldet utenfor Norges landegrensler. .
- *15.6 Fremme en rettferdig og likelig deling av fordelene knyttet til bruk av genressurser, og fremme en formålstjenlig tilgang til slike ressurser i tråd med internasjonale avtaler.*
- Norge må fortsette arbeidet for å oppnå Den internasjonale plantetraktatens mål. Norge bør øke støtten til *in-situ* tiltak for bevaring og utvikling av sortsmangfoldet. Norge bør være en internasjonal pådriver for langsiktig og forutsigbar finansiering av traktatens godefordelingsfond, og fremme den norske modellen for bidrag fra såfrøindustrien. Norge bør også innrette støtten til Global Crop Diversity Trust slik at arbeidet i større grad kommer

til å styrke lokal matproduksjon og kommer småbønder til gode, samt at det styrker koblingen mellom lokale frøsystemer, ex-situ bevaring i nasjonale og internasjonale genbanker.

- Norge bør øke sin økonomiske støtte til offentlig planteforedling med spesiell fokus på deltakende planteforedling internasjonalt gjennom CGIAR-systemet, i Norge og i utviklingsland.
- Norge bør ikke godkjenne genetisk modifiserte organismer (GMO) som ikke bidrar til bærekraftig utvikling, slik det er beskrevet i den norske genteknologiloven.
- Norge bør aktivt promotere implementering av Cartagena-protokollen om biosikkerhet for å beskytte biologisk mangfold mot trusler som oppstår ved bruk av GMO.

· *15.7 Treffe umiddelbare tiltak for å stanse krypskyting og ulovlig handel med vernede plante- og dyrearter og håndtere både tilbuds- og etterspørselssiden ved handelen med ulovlige produkter fra viltlevende dyr.*

- Økokrim må få økt kapasitet til å avdekke og bekjempe alvorlig miljøkriminalitet i Norge, spesielt når det gjelder truede arter
- Norge bør styrke den internasjonale innsatsen for bekjempelse av natur- og miljøkriminalitet. Arbeidet må både handle om å forebygge miljøkriminalitet gjennom lokal forvaltning av naturressursene, prioritering av bekjempelse av miljøkriminalitet fra myndighetene sin side, og svekke etterspørsel og stanse ulovlig handel med truede arter.

· *15.8 Innen 2020 innføre tiltak for å unngå innføring og spredning av fremmede arter og for i betydelig grad å redusere fremmede arters påvirkning på land- og vannbaserte økosystemer, samt kontrollere eller utrydde prioriterte miljøfremmede arter.*

- Bevilgningene til å fjerne fremmede, skadelige arter fra verneområder må økes kraftig
- Ingen subsidiering av fremmede, skadelige treslag
- Lista med forbudsarter under forskrift om fremmede organismer må utvides, basert på faglige risikovurderinger. Sitkagran, lutzgran, platanlønn og buskfuru er blant artene som må forbys.
- Tiltaksplaner for fjerning av fremmede arter må utvikles for de verste artene, og det må settes mål om å iverksette nasjonale bekjempelsestiltak for å begrense spredning.

· *15.9 Innen 2020 innarbeide prinsipper om økosystemer og biologisk mangfold i nasjonale og lokale planleggings- og utviklingsprosesser, strategier for fattigdomsreduksjon samt regnskaper.*

- Ferdigstille et økologisk grunnkart for Norge med naturtyper, arter og landskapstyper innen utgangen av 2025.
- Sette ned et offentlig utvalg for å utrede hvordan en statlig natur- og miljøklagenemnd, i tråd med Århuskonvensjonen, kan organiseres.
- I forbindelse med stortingsmeldingen om kommunereformen, legge fram en plan for en kraftig styrking av miljøkompetansen og kapasiteten i kommunene.
- Sikre at hensynet til bærekraftig forvaltning av landbaserte økosystemer integreres i relevant utviklingspolitikk og bistandstrategier.

· *15.a Skaffe til veie og oppnå en betydelig økning i finansielle ressurser fra alle kilder med sikte på bevaring og bærekraftig bruk av biologisk mangfold og økosystemer.*

- Opprette ett bistandsprogram for et internasjonalt kunnskapsløft for natur. Programmet må bidra til at utviklingsland kan nå FNs bærekraftsmål og naturmangfoldmålene fra Aichi, og må koordineres med arbeidet i det internasjonale Naturpanelet (IPBES) og GBIF (Global Biodiversity Information Facility).
 - Øke bistanden til tiltak for opprettholdelse av økosystemtjenester, og for bærekraftig forvaltning av skog, jord og ferskvann.
- 15.b *Skaffe til veie betydelige ressurser fra alle kilder og på alle nivåer for å finansiere en bærekraftig skogforvaltning, og sørge for virkemidler egnet til å fremme slik forvaltning i utviklingslandene, blant annet for bevaring og nyplanting av skog.*
- Øke satsingen på det norske klima- og skoginitiativet, og derigjennom styrke bevaringen av regnskog og bidra til bærekraftig forvaltning av skog i utviklingsland
 - Styrke arbeidet med sikringsmekanismer for hvordan lokalbefolkningens og urfolks rettigheter skal ivaretas i alle avtaler under det norske klima- og skoginitiativet.
- 15.c *Øke den globale støtten til tiltak for å bekjempe krypskyting og ulovlig handel med vernede arter, blant annet ved å styrke lokalsamfunnenes evne til å benytte de muligheter som finnes for å opprettholde et bærekraftig livsgrunnlag.*
- Øke bevilgningen til bekjempelse av naturkriminalitet gjennom internasjonale organisasjoner, og for å bygge opp kompetanse og styrke den norske stemmen i kampen mot ulovlig handel med plante- og dyrearter.

4. Hvordan bidrar norske organisasjoner til å nå målene?

Norske sivilsamfunnsorganisasjoner er svært engasjert i arbeid direkte rettet mot måloppnåelse av bærekraftsmål 15 og Aichimålene, og bidrar til å supplere myndighetenes arbeid med sin fagkompetanse, internasjonale og nasjonale nettverk, og lokale engasjement på feltet.

Internasjonalt jobber flere norske sivilsamfunnsorganisasjoner for å bevare og sørge for bærekraftig bruk av viktige økosystemer, slik som tropisk regnskog, våtmarker og mangroveskoger, samt utrydningstruede arter. For eksempel støtter Regnskogfondet lokale organisasjoner i 12 regnskogsland i deres innsats for bærekraftig forvaltning av skog og biologisk mangfold, og er i dialog med bedrifter og beslutningstakere både i Norge og internasjonalt for å fremme rettighetsbasert skogbevaring. Utviklingsfondet fremmer og støtter deltakende planteforedling, hvor forskere og bønder sammen videreutvikler sorter som er tilpasset lokale klimatiske forhold og koblet til lokale frøbanker som bøndene selv forvalter.

I Norge jobber sivilsamfunnsorganisasjonene med å skaffe til veie økt kunnskap om og skape bevissthet om natur, og styrke forvaltningen av naturmangfoldet. For eksempel jobber Naturvernforbundet, WWF-Norge og Sabima for aktivt med opprettelsen av flere og større verneområder (med ekstra fokus på skogvern), mindre forurensning og mer innsats for å bekjempe miljøkriminalitet, økt kartlegging av natur, at det skal utnevnes nye prioriterte arter og utvalgte naturtyper, hindre nedbygging av viktig natur, fjerne skadelige subsidier, forby og fjerne skadelige arter og en minst mulig miljøskadelig næringsutvikling. WWF-Norge og Sabima er medlemmer av Forest Stewardship Council (FSC) – og arbeider for å få på plass en norsk standard. Fraværet av en norsk standard er en stor mangel ved dagens skogbruk.

Mål 16: Fremme fredelige og inkluderende samfunn med sikte på bærekraftig utvikling, sørge for tilgang til rettsvern for alle og bygge velfungerende, ansvarlige og inkluderende institusjoner på alle nivå

Disse bidro: Norsk Folkehjelp, Redd Barna, IKFF, IPB, Forum for Utvikling og Miljø (ForUM).

Krig, vold, urett, marginalisering og maktmisbruk ødelegger samfunn og hindrer bærekraftig utvikling. Svake institusjoner gjør det mange steder vanskelig å stoppe kriminalitet, korrupsjon og skatteunndragelser som tapper rike og fattige land for milliarder som kunne finansiert velferdstjenester som helse, utdanning, vann og infrastruktur. Tilsvarende har tillit, trygghet og bærekraftig utvikling langt bedre kår i fredelige, rettfærdige, åpne og inkluderende samfunn med velfungerende institusjoner, respekt for menneskerettighetene, rom for kritiske røster og tilgang til informasjon.

På minutter kan en kule eller bombe rive ned det som kan ta år å bygge opp, det være seg menneskelig, bygninger eller tillit. Væpnet vold, uansvarlig våpenhandel og overdrevet militærforbruk undergraver innsatsen for bærekraftsmålene. Mange land bruker enorme summer på militær opprustning, samtidig som folks basisbehov ikke blir møtt. Som FNs Generalsekretær Ban Ki-moon flere ganger har minnet verdenssamfunnet om: "The world is overarmed, and peace is underfunded".

Atomvåpen truer livet på jorda. Nye trusler og folkerettslige dilemmaer oppstår med ny teknologi som droner og ikke minst helautonome våpen - drapsroboter. Fremdeles er håndvåpen de fattiges masseødeleggelsesvåpen. Satsing på fred, menneskerettigheter, forebygging og bedre våpenkontroll er avgjørende for utvikling.

Delmålene er å blant annet betydelig redusere vold og relaterte dødsrater; stanse barnemishandling og -utnyttning; betydelig redusere ulovlig flyt av kapital og våpen, bekjempe organisert kriminalitet, korrupsjon og bestikkelser; fremme rettssikkerhet og utvikle effektive, åpne, inkluderende og ansvarlige institusjoner; sikre at beslutninger fattes på en inkluderende og deltakende måte; styrke utviklingslands deltakelse i globale styringsinstitusjoner; at alle skal ha en juridisk identitet, og registreres ved fødselen; sikre offentlig tilgang til informasjon og beskytte grunnleggende friheter i samsvar med loven; styrke relevante nasjonale institusjoner for å bekjempe vold, terror og kriminalitet; og fremme og etterleve ikke-diskriminerende lover og politikk for bærekraftig utvikling.

Å nå Bærekraftsmål 16 er viktig for å nå de andre bærekraftsmålene - og for å i det hele tatt kunne vurdere om de nås.

Anbefalinger:

1. **Norge skal være en pådriver for menneskerettigheter for alle**

Norge skal fortsatt være en pådriver for alle menneskerettighetene for alle, både hjemme og ute. Norge skal fortsatt ha gode offentlige institusjoner, rettssikkerhet, demokrati, godt styresett og stabilitet, og sikre ikke-diskriminering, rom for kritiske røster samt allmenn tilgang til offentlig informasjon både nasjonalt og internasjonalt.

2. Norge skal beskytte sårbare grupper og redusere vold:

Selv om menneskerettighetene står sterkt i Norge, har også Norge utfordringer. Norge må sikre at alle grupper i samfunnet får ivaretatt sine rettigheter, inkludert fattige, mennesker med nedsatt funksjonsevne, og flykninger, asylsøkere og innvandrere. Norge må også styrke innsatsen mot vold, overgrep og utnyttelse, spesielt rettet mot barn og kvinner. Ingen skal etterlates.

3. Redusere uansvarlig og ulovlig våpenhandel hjemme og ute:

Den globale våpenhandelen er preget av korrupsjon og hemmelighold, og bidrar til lidelser og fattigdom. Norge har fått kritikk etter en rekke omstridte salg av norsk militærmateriell, blant annet til Saudi-Arabia. Bedre og strengere kontroll med – og åpenhet rundt – våpenhandelen nasjonalt og internasjonalt vil bidra til økt trygghet. Norge og andre land bør stanse all eksport av militærmateriell til undertrykkende regimer, innføre sluttbrukerklæringer for salg til alle land, og styrke åpenheten også rundt hvilke vurderinger som ligger til grunn for våpentransaksjoner og utstedelse av lisenser. Alle land bør rapportere offentlig og årlig på all våpenhandel. For å styrke den demokratiske kontrollen og sikre åpenhet og forutsigbarhet om norsk våpeneksport, bør Norge gå i front for å lovfeste Arms Trade Treaty's forbudsbestemmelser (artikkel 6 og 7) i lov og forskrift.

4. Redusere ulovlig kapitalflukt, styrke finansiell åpenhet hjemme og ute:

Norge bør øke innsatsen mot korrupsjon, ulovlig kapitalflukt og skatteunndragelser for å finansiere bærekraftig utvikling. Norsk virksomhet - inkludert Oljefondet, Norfund og statseide selskaper - bør ikke benytte skatteparadiser. Tre verktøy Norge bør prioritere er bedre og offentlig tilgjengelig land-for-land-rapportering som inkluderer rapportering fra skatteparadiser, offentlig eierskapsregister som viser de egentlige eierne bak et selskap, og opprettelse av et mellomstatlig skatteorgan for et åpent og inkluderende globalt skattesamarbeid slik at også fattige land som rammes hardest har en plass ved bordet.

5. Sikre inkluderende og deltakende beslutninger, styrke sivilsamfunn:

Frie valg, maktdeling og et fritt og levedyktig sivilsamfunn er viktig for demokratiet og gjennomføring av bærekraftsmålene. Norge bør fortsatt støtte og beskytte sivilsamfunn nasjonalt og internasjonalt, inkludert uavhengige organisasjoner og vaktbikkjer som fremmer menneskerettigheter, humanitære spørsmål, fred, finansiell åpenhet og bærekraftig utvikling. Støtte til lokalt sivilsamfunn i sør bidrar ofte til å sikre mer demokratiske beslutningsprosesser og en bedre fordeling av ressursene. Sivilsamfunnet må høres og inkluderes på en meningsfylt måte, også i implementering og monitorering av Agenda 2030.

6. Forebygge og bekjempe vold og terror, i tråd med menneskerettigheter:

Mange land strever med å bekjempe konflikt, terror og voldelig ekstremisme og samtidig bevare rettssikkerhet, frihet og menneskerettigheter. I mange tilfeller bidrar militær innsats til ytterligere radikaliserings. Andre steder øker kontroll og overvåkning på bekostning av frihet og rettigheter. Ulike ekstreme miljøer næres av hverandre - og ofte også av gjensidig hat mot hverandre. Forebyggende arbeid som adresserer underliggende årsaker til vold, krig, terror og ekstremisme må prioriteres. Å skape jobber og muligheter for unge i sårbare stater samt sikre god fordeling og forvaltning av naturressurser er effektivt mot fattigdom og konflikt. Norge og andre land må sikre at kampen mot voldelig ekstremisme og terror ikke skjer på bekostning av menneskerettighetene.

Eksempler på hvordan sivilsamfunnet bidrar til SDG 16:

1: Norsk Folkehjelp støtter prosjektet «The Public Policy Information, Monitoring and Advocacy» i Rwanda. Nettverket samler 13 lokale samarbeidspartnere i et unikt samarbeid for å bevisstgjøre innbyggerne om grunnleggende rettsprinsipper og gi dem ferdighetene de trenger for å kunne engasjere seg og hevde sine synspunkter og interesser overfor beslutningstakere og tjenesteleverandører. PPIMA organiserer debatter og dialoger med innbyggere og beslutningstakere om aktuelle tema i forbindelse med politiske retningslinjer, lover og programmer.

2: ForUM jobber for bedre kontroll og åpenhet rundt våpenhandel

Konkrete forslag til mer åpenhet og kontroll rundt norsk og internasjonal våpenhandel har i årevis kommet fra Forum for Utvikling og Miljø (ForUM) og andre sivilsamfunnsorganisasjoner hjemme og ute. ForUM er styremedlem i den globale sivilsamfunnsalliansen Control Arms, som ble Nobelprisnominert for å være pådriver for en sterk Arms Trade Treaty for å redde liv og redusere lidelser forbundet med uansvarlig våpenhandel. Da Control Arms i 2003 foreslo en slik bindende traktat avfeide de fleste det som urealistisk. Julaften 2014 trådte FN-avtalen i kraft. ForUM har bidratt blant annet gjennom innspill til høringer og FN-forhandlinger, publikasjoner, mobilisering, og støtte til kapasitetsbygging og opplysningsarbeid på flere språk både hjemme og i sør, samt bidratt til at voldsrammede i sør høres av beslutningstakere og i FN gjennom reisestøtte og arrangementer.

Mål 17: Styrke gjennomføringsmidlene og fornye globale partnerskap for bærekraftig utvikling

Disse bidro: Redd Barna, Forum for Utvikling og Miljø (ForUM)

Bærekraftsmålene skal fungere som en felles, global retning og prioritert innsats de neste 15 årene. For å nå de ambisiøse bærekraftsmålene må gode krefter forenes på tvers av fag og sektorer. Ingen klarer å nå målene alene.

Delmålene til mål 17 berører følgende:

- **Finansiering:** Intern ressursmobilisering, skatt/kapitalflukt, bistand, gjeld, bærekraftige investeringer mm
- **Teknologi:** tilgang til – og deling/spredning av – kunnskap, teknologi, styrke kapasitetsbygging innen teknologi og innovasjon for de fattigste landene innen 2017
- **Kapasitetsbygging** for å støtte **nasjonale planer** for implementering av bærekraftsmålene (nord-sør, sør-sør og triangulært)
- **Rettferdig handel:** Regelbasert, åpent og ikke-diskriminerende multilateralt handelssystem under WTO bl.a. ved å fullføre Doha-forhandlingene; øke u-lands eksport; tollfri og kvotefri markedstilgang for alle de minst utviklede landene, sikre at «preferential rules of origin» for import fra de minst utviklede landene er transparente og enkle, og bidrar til å fasilitere markedsadgang
- **Systemiske spørsmål:** sikre *samstemthet* for utvikling; bredt *partnerskap*; høykvalitets *data* skal være tilgjengelige og disaggregerte (for inntekt, kjønn, alder, etnisitet, migratorisk status, funksjonhemmede, geografi etc), *måle fremgang* og styrke statistikk-kapasitet i u-land

Anbefalinger:

- 1) **Finansiering:** Som økonomisk stormakt har Norge en enestående mulighet til å nå SDGene og bidra til at de nås globalt. Da er det viktig å sikre 1% langsiktig bistand i friske midler, inkludert støtte til sivilsamfunnet som ofte er nærmere problemene og sårbare grupper.

Næringslivet kan også bidra til bærekraftig utvikling gjennom bl.a. jobbskaping og økonomisk vekst, men kan også undergrave bærekraftig utvikling og menneskerettigheter ved å skade mennesker og miljø. Både handel og investeringer må være ansvarlige, i tråd med menneskerettighetene, jordas bæreevne og globale standarder.

Det er behov for en uavhengig gjeldshåndteringsmekanisme som stiller både lånegivere og lånetakere til ansvar.

For å hindre at rike og fattige land tappes for milliarder som gjemmes unna i skatteparadiser må det sikres finansiell åpenhet. Da bør man nasjonalt få på plass en utvidet og offentlig tilgjengelig land-for-land-rapportering, et offentlig tilgjengelig eierskapsregister, og sikre at norsk virksomhet ikke undergraver arbeidet mot skatteparadiser. Norge må samtidig jobbe for bedre og mer inkluderende og demokratisk samarbeid om skattespørsmål internasjonalt, ved å gi økt politisk og økonomisk støtte til dette arbeidet i FN.

- 2) **Handel:** Vi trenger et regelbasert, åpent og ikke-diskriminerende multilateralt handelssystem under WTO, der også fattige land blir hørt. Norge deltar i dag i bi- og multilaterale handelsavtaler utenfor WTO og må i disse avtalene ta sterk i betraktning fattige lands interesser, og sørge for at deres

politiske handlingsrom blir bevart. For å sikre at handel ikke undergraver bærekraftmålene bør konsekvensutredninger for menneskerettigheter og miljø lages, og være ledende for, alle handels-, og investeringsavtaler.

- 3) **Samstemthet:** De globale utfordringene henger sammen. Derfor må tilnærmingen være integrert, helhetlig, tverrfaglig og tverrsektoriell. Norges og andre lands politikk må være samstemt og trekke i samme retning for bærekraftig utvikling, slik at man ikke gir med den ene hånden og tar med den andre, og i verste fall undergraver norsk politikk. En måte å sikre samstemthet på kan være at statsministerens kontor har overordnet ansvar for at bærekraftsmålene nås og at alle relevante departement og instanser involveres.
- 4) **Teknologi er avgjørende for å gjennomføre Agenda 2030:** Utviklingsland og mellominntektsland må sikres rettferdig adgang til teknologi som er miljømessig gunstig, og patentrettigheter bør fjernes for teknologier som er viktige for å nå målene. Norge bør gå aktivt inn i den nyetablerte "Multistakeholder Technology Facilitation Mechanism (TFM)", og bidra til at "Føre-var-prinsippet" håndheves på en effektiv måte. Norge bør også jobbe for at tradisjonell kunnskap blir anerkjent, bevart og benyttet. Norge bør opprettholde innsatsen for å beholde moratoriet mot storskala geo-engineering.
- 5) **Disaggregerte kvalitetsdata må gjøres tilgjengelig:** Mange land mangler gode data, særlig for marginaliserte grupper, eller nøler med å gjøre data og statistikk tilgjengelig eller gi rom for kritiske røster som kan korrigere og supplere offentlig informasjon. Uten dette er det vanskelig å vite om man når målene. Disaggregerte kvalitetsdata må gjøres tilgjengelig. Statistikk-kapasitet bør bygges særlig i u-land.
- 5) **Partnerskap:** For å nå bærekraftsmålene trengs samarbeid på tvers – offentlig og privat sektor, sivilsamfunn, akademisk, FN og andre. Myndighetene bør tilrettelegge for et slikt åpent og inkluderende samarbeid.
- 6) **Oppfølging og gjennomføring av målene:** Norge og andre land bør i 2016 legge fram strategi og plan for hvordan den skal gjennomføre bærekraftsmålene, sikre finansiering og følge opp denne nasjonalt og internasjonalt, i samarbeid med sivilsamfunnet og andre relevante sektorer. For å kunne vurdere Norges og andre lands fremgang ift bærekraftsmålene trengs et utgangspunkt. Regjeringen må derfor sørge for å etablere en slik baseline.

Vi oppfordrer Norge og andre land til å rapportere årlig på hvordan man ligger an og hva som gjøres for å nå målene, både nasjonalt og gjennom blant annet utenriks-, miljø- og næringspolitikken, og gjøre rapportene offentlig tilgjengelig.

Slik bidrar sivilsamfunnet:

Sivilsamfunnet er ofte nærmere sårbare grupper og problemene, og kan bidra både som pådrivere, vaktbikkjer og implementerende partnere. Forum for Utvikling og Miljø vil sammen med organisasjoner hjemme og ute fortsatt gi tverrfaglige innspill til norske myndigheter, utarbeide forslag til hvordan norsk politikk kan bli mer samstemt og dermed mer effektiv, og spre informasjon om bærekraftsmålene. Sammen med Fafo og CICERO har Forum for Utvikling og Miljø i år opprettet et Bærekraftsforum for å styrke kunnskap, debatt og samarbeid om bærekraftsmålene.